

LIGETI DÁVID ÁDÁM

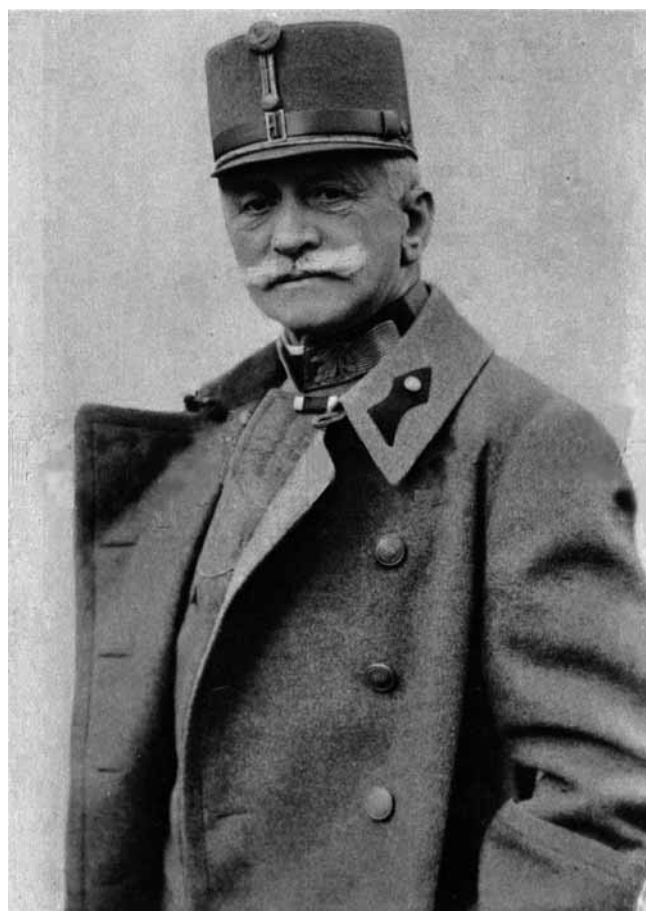
FRANZ CONRAD VON HÖTZENDORF VEZÉRKARI FŐNÖK MÁSODIK BUKÁSA 1917-BEN

Sic erat in fatis – Ez volt a végzet; Ovidius híres szentenciája jól illusztrálja azt a helyzetet, amelybe az Osztrák-Magyar Monarchia vezérkari főnöke, Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy került 1917. március 1-jén. Ezen a napon ugyanis IV. Károly felmentette Conradot, akinek helyébe másnap Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornokot nevezte ki. Conrad 1906 és 1911 között, majd egy rövid intermezzót követően 1912-től irányította a Monarchia vezérkarát, így 1917-ben már másodízben váltották le. IV. Károly e döntése a Monarchia I. világháborús történelmének egyik leglényegesebb eseménye volt, amely nem pusztán a következő húsz háborús hónap történéseire gyakorolt döntő hatást, hanem alapvetően határozta meg a Monarchia jövőjét, azaz annak elkerülhetetlen végét. E tanulmány keretében bemutatom a felmentés körülményeit, hátterét, és értékelem Conrad háborús tevékenységét.

Conrad pályájának részletesebb ismertetését mellőzöm jelen tanulmányban, hiszen minden kétséget kizáróan ő a legismertebb személyiség a Monarchia első világháborúban szolgáló tábornoki karából, akinek szerepe messze túlmutat a hadtörténelmi vertikumon. Erre való tekintettel életrajzából csak a leglényegesebb elemeket mutatom be.

Conrad von Hötzendorf 1906-ban még altábornagyként lett a Monarchia vezérkari főnöke, ugyanabban az esztendőben, amikor Helmuth von Moltke vette át a német vezérkar irányítását. Az osztrák tábornok a *belle époque* [szép korszak] ekkor még nyugalmas időszakában szinte azonnal a Monarchia által indítandó preventív háború pártján állt azon tételtől kiindulva, hogy a gazdasági és politikai válságban szereplő dualista állam stabilizálásának kul-

csa egy sikeres háborúban rejlik. Meghatározó kezdeményezője és támogatója volt Bosznia 1908. évi annektálásának. Kitartóan, de csekély eredménnyel kardoskodott a Monarchia katonai potenciáljának erősítése mellett, rá-

Conrad gyalogsági tábornoki egyenruhában

mutatva arra, hogy a dualista állam arányaiban a leggyengébb haderővel rendelkezett Európa nagyhatalmai között. Ugyanakkor sikeresen megerősítette a vezérkari főnöki beosztást, a kezdetben döntően a Hadügyminisztérium tanácsadói szerveként működő vezérkar funkcióját kibővítette, és meghatározó hatalmi tényezővé tette. Még első vezérkari főnöksége idején, 1911-ben ki tudta harcolni, hogy személyesen jelen lehessen a közös minisztertanács ülésein, és mint az uralkodó legfőbb katonai tanácsadója

sapássá eszkalálódott. Miután Ferenc Ferdinánddal egyszersem a k. u. k. haderő főparancsnoka is sírba szállt, a háború kezdetén az agg Ferenc József Frigyes főherceget bízta meg ezzel a beosztással, de a Habsburg-tábornagy szerepe inkább a protokolláris teendőik ellátására korlátozódott, így a tényleges irányítás Conrad kezében összpontosult.

Conrad azonban - háborús nézőpontja ellenére - bajsejtelmek közepette indította el csapatait a frontra; későbbi

E kudarc legfőbb oka az volt, hogy Conrad alábecsülte a Monarchia ellen felvonuló orosz erők nagyságát

már a háború előtt is jelentős szerepet töltött be a Monarchia politikai életében. Első bukását éppen e megnövekedett politikai szerep okozta: az Olaszországgal szembeni politizálás kérdésében súlyosan összekülönbözött a Monarchia közös külügyminiszterével, báró Alois Lexa von Aerenhallal, sőt korábbi pártfogójával, Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceggel is megromlott a viszonya. Conrad vezérkari főnökként való - egy évvel későbbi - visszatérését végül Aerenthal nem sokkal később bekövetkező halála tette lehetővé.

Második vezérkari főnöksége kezdetén magával Ferenc Ferdinánd trónörökösrel akasztott tengelyt, a vita fókuszában ismét a Monarchia passzív külpolitikája állt. Von Hötzendorf úgy vélte, hogy a dualista állam az 1912-13. évi Balkán-háborúktól való távolmaradása súlyosan gyengítette a birodalom helyzetét, ezért folyamatosan követelte a háború megindítását Szerbia ellen. Conrad ekkorra egyértelműen a birodalom „héjájának” vezére lett. Miután azonban nem sikerült elérnie, hogy a Monarchia fegyverrel interveniáljon balkáni érdekei védelmében, agresszív fatalizmusától hajtva 1913 őszén felajánlotta lemondását, de ezt Ferenc Ferdinánd nem fogadta el. A trónörökös és a vezérkari főnök viszonya azonban továbbra is igen problematikus maradt, és ez a helyzet maradt fenn egészen a szarajevói gyilkosságig.

1914 nyarán Conrad szerepe döntő mértékben megnövekedett. A szerb Fekete Kéz terrorcselekménye révén az évek óta háborút szorgalmazó tábornok olyan gyúanyagot kapott, amelyet a közpolitika szereplői - így gróf Tisza István magyar miniszterelnök - sem negligálhattak. A Monarchia július 28-án hadat üzent Szerbiának és a háború néhány napon belül európai és ezzel világméretű összecs-

feleségéhez például így írt a szarajevói merénylet napján: „*Sajnos benyomásaim semmi jóval sem kecsegtetnek a Monarchia jövőjére, mégpedig közeljövőjére nézve. Oroszország erőteljes támogatásával Szerbia és Románia jelentik majd a szöveget a Monarchia koporsójába. Kilátástalan küzdelem elébe nézünk, amelyet mégis meg kell vívnunk, mivel egy ilyen régi monarchia és egy ilyen dicső hadsereg nem pusztulhat el dicstelenül.*”

A vezérkari főnök úgy vélte, hogy a háborút az első hetekben meg kell nyerni, máskülönben nem pusztán egyéni karrierje, hanem maga a birodalom is romba dől. A kezdeti kudarcokat követően a tábornok széke már többször meg-ingott a háború során, amelyek a Monarchia haderejének kríziseihez kötődtek. A következőkben tekintsük át e kríziseket!

Az első krízis rögtön 1914 szeptemberében bekövetkezett, miután a Monarchia offenzívája kifulladt a keleti fronton. Jóllehet - két méltatlanul elfeledett győzelem (Kraśnik, Komarów) után - rövid időre a kongresszusi Lengyelország területére benyomult az 1. és a 4. hadsereg, a 3. hadsereg megalázó vereséget szenvedett Kelet-Galíciában. **E kudarc legfőbb oka az volt, hogy Conrad alábecsülte a Monarchia ellen felvonuló orosz erők nagyságát:** nem tudhatta, hogy az eurázsiai birodalom gyorsabb mobilizációra képes az előrejelzésekhez képest, továbbá haderejének több mint kétharmadát a dualista állam ellen veti be. Mindezek következtében Conradnak szeptember 11-én általános visszavonulást kellett elrendelnie, amely nap méltán viselhetné a Monarchia haderejének fekete napja címét: ekkor - szinte egy időben a németek marne-i kudarcával - világossá vált, hogy a gyors győzelem lehetősége elszállt, és a dualista államnak hosszú háborúra kell berendezkednie.

Míg azonban a marne-i kudarcba és a Schlieffen-terv megghiúsulásába belebukott Moltke német vezérkari főnök, Conrad elkerülte szövetséges kollégája sorsát, és tovább vezethette a Monarchia haderejét. Ennek egyik oka az volt, hogy a gyalogsági tábornok idegzete jobban viselte a megpróbáltatásokat, mint német kollégájáé, így a szeptember elején elesett legkedvesebb fia (Herbert) halála ellenére sem süllyedt teljes apátiába. Másrészt nem nagyon akadt alkalmas utód a gyalogsági tábornok pótlására: a korábbi riválisok közül Potiorek tábornoszernagy sikertelen hadvezérnek bizonyult a balkáni fronton, míg Tersztyánszky Károly lovassági tábornok sem sokkal több eredménnyel harcolt mind a Balkánon, mind az orosz fronton. Ráadásul rövid időn belül a 2. hadsereg parancsnoka, Böhm-Ermolli kivételével az összes hadseregparancsnokot le kellett váltani a kudarcok miatt, és a hadtestparancsnokok többsége is csődöt mondott. Így Conrad 1914-ben minden kétséget kizáróan a legalkalmasabb tábornok volt ezen poszt betöltésére.

Ennek ellenére a kezdeti hetek korábban elképzelhetetlen veszteségei miatt a gyalogsági tábornok a bírálatok kereszttüzébe került. A k. u. k. tábornoki karának többsége a háború után élesen elítélte a támadási tervet, sőt utólag úgy vélte, hogy a legcélszerűbb a San mentén felállított védelmi vonal megtartása lett volna. Ez természetesen Lemberg feladását és a szeptember folyamán végül így is elvesztett galíciai területek átengedését jelentette volna, a k. u. k. haderő viszont jobban megőrizhette volna harc-készségét. Conrad von Hötzendorf azonban tagadta e stratégia helyességét, és elsősorban a szövetséges kötelezettség folytán így nyilatkozott a háborút követően: *„Mit is kellett volna tennem? Talán a Sannál várakoznom, amíg az orosz túlerő minden oldalról be nem kerít, és katasztrófába sodor? Vagy szálljam meg a Kárpátokat, és a hegy tetejéről nézzem, ahogy az oroszok tömegükkel lehengerlik Berlint? [...] A védekező stratégia az osztrák-magyar haderő bekerítéséhez vezetett volna, [...] egy nagy léptékű Ulmhoz, nekem azonban nem volt kedvem ahhoz, hogy Mack legyek.”* Minden kétséget kizáróan Conrad stratégiája megalapozott volt, és a dualista állam katonáinak véres áldozata a balsikerek ellenére sem volt hiábavaló, mert a nyugaton a Schlieffen-terv megvalósításán fáradozó német hadsereg támadásához hasonlóan az orosz offenzíva is kifulladt, így a Sztavka hamarosan hozzálátott az elért vonalak stabilizálásához, és felkészült a további előrenyomulásra.

A kezdeti kudarcok és elképzelhetetlen veszteségek ellenére Conrad továbbra sem adta fel offenzív szemléletét, de ekkor már nem pusztán elképzelései diktálták az újabb

és újabb támadásokat. Az oroszok 1914 novemberében már másodízben zárták Przemyśl erőrendszerét körül, amely Galícia védelmének gerincét képezte, ezért annak felmentése létkérdéssé vált. Az osztrák-magyar hadseregnek emellett a szorult helyzetben lévő 8. és 9. német hadsereget is támogatnia kellett, amelyek ádáz küzdelemben álltak Kelet-Poroszországban, illetve Łódź vidékén. Ez a magyarázata az 1914. évi ismétlődő támadásoknak, majd a 1915. évi kárpáti téli csatának. Ekkor végre a hadiszerecse is Conrad kezére játszott, 1914 decemberében – nem utolsósorban a magyar katonák hősiességének köszönhetően – jelentős győzelmet aratott Limanowánál, de ennek ellenére Przemyśl felmentése nem sikerült, így az erőd védőserege kapitulálni kényszerült 1915 márciusában. Az ekkor hadifogságba esett 120 ezer katona mellett 1915 első négy hónapjában további 350 ezer katona halt meg, és nagyságrendileg ekkora volt a sebesültek száma is – így újabb hadseregek veszttek oda.

1915 májusára a Monarchia első háborús hónapjai rendkívül vészterhes következményekkel jártak. A nagyhatalmi gőg ellenére sem sikerült Szerbia megleckéztetése, jóllehet a súlyos veszteségek miatt mindkét fél kimerülten várakozott, és „a balkáni Piemont” újabb támadásra már nem volt képes. Keleten még rosszabbul állt a helyzet, az oroszok Galícia döntő részét megszállták, több ízben pedig a Magyar Királyság területére is betörték. Bár a legrosszabbat – a cári haderő kijutását a Magyar Alföldre – sikerült megakadályozni, a német hadvezetés számára is világossá vált, hogy a megroppant Monarchiát, amelyet a przemysli katasztrófa a tönk szélére sodort, azonnal ki kell segíteni szorult helyzetéből. Így a Conrad által a háború eleje óta erősen követelt ellentámadás koncepcióját végül Berlinben is elfogadták.

Míg a háború első évében a harctéri kudarcok, addig a győzelmes 1915-ös esztendőben az új német vezérkari főnökkel, Erich von Falkenhaynnal való vitája okozhatták volna Conrad bukását, mindezek ellenére helyén maradt. Ismeretes, hogy e vita lényege a keleti front fontosságának értékelésében rejlett: **míg Conrad a keleti front abszolút fontosságával érvelve folyamatosan tehermentesítő német offenzívát követelt, addig Falkenhayn csak defenzívára törekedett, és előbb Franciaország legyőzését tartotta fontosnak.** E stratégiai vita mellett a két vezérkari főnök jellem- és temperamentumbéli eltéréséből is áthidalhatatlan ellenétek fakadtak, ezek a kommunikáció majdnem teljes szünetét eredményezték kettejük között. A két tábornok közötti viszály nem pusztán a hadvezetések kapcsolatát mérgezte, hanem a két állam viszonyában is ko-

moly gondokat okozott: a helyzet megoldása leegyszerűbben Conrad menesztésével lett volna lehetséges. Ám az 1915. januári vitát gyorsan háttérbe szorította a fényes győzelmeket hozó galíciai tavaszi hadjárat, amely megmentette a közvetlen bukástól a Monarchiát, egyben igazolta Conradot is. A keleti fronton elért győzelmeket követően Szerbia meghódítása következett, majd az osztrák-

ban már a harmadik vezérkari főnök – Paul von Hindenburg tábornagy – kezdte meg működését.

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy a sokáig lapangó vezérkari főnöki kérdés az Osztrák-Magyar Monarchiában ismét napirendre került. Ez év szeptemberében maga az agg Ferenc József kérte ki Károly trónörökös véleményét ez ügyben. A főherceg úgy vélte, hogy Conradot

Az osztrák tábornagy egyre nehezebben viselte azt, hogy a Monarchia mind jobban alárendelődött német szövetségésének

magyar csapatok Montenegrót is megszállták: mindezeknek megfelelően a tábornok leváltása hosszú időre lekerült a napirendről. Az osztrák tábornok azonban ismét kudarcot vallott abban a tekintetben, hogy javaslatát a Szalonikiben gyülekező antant haderő megsemmisítéséről a német hadvezetés lesöpörte az asztalról, és ismét a nyugati front élvezett prioritást. Bár Conrad egész pályafutását végigkísérte egyfajta kasszandrai szerep, azt maga sem gondolhatta, hogy három év múlva ez a mulasztás a Monarchia bukását is magával hozza a Balkánról induló antant offenzíva képében.

1916 baljós nyara ismét felvetette a vezérkari főnök leváltásának szükségességét. Ismert, hogy ez év májusában Conrad hozzálátott régóta dédelgetett tervének végrehajtásához, nevezetesen, hogy térdre kényszerítse az egy évvel korábban hadba lépő Olaszországot. A dél-tiroli offenzívát azonban a kezdeti sikerek után fel kellett függeszteni, mert a Bruszilov-offenzíva alapjaiban rendítette meg a k. u. k. haderő helyzetét a keleti fronton: újabb 600 ezer katonát dőlt ki a csatásorból, amely katasztrófa csak az első háborús év veszteségeihez volt hasonlítható. A szétroncsolt 4. és 7. hadsereg balsorsát látva, korábban nem látott mértékű kritikák fogalmazódtak meg Conraddal szemben, amelyek a keleti fronton végrehajtott előnytelen diszlokációra, a kilenc hónapon keresztül épített védelmi rendszer csődjére, valamint a legkiválóbb alakulatok – például a tiroli hegyivadászok – korábbi olasz hadszíntérre történő áthelyezésére irányultak. És ha mindez nem lett volna elég, hamarosan Románia is hadba lépett az antant oldalán, amely Falkenhayn vesztét okozta: a nyugati fronton csődöt mondó tábornokot formálisan Románia hadi eszközeinek félreismerése miatt mentették fel. Így a Német Birodalom-

mindenképpen meg kell hagyni vezérkari főnöki beosztásában, mert a németek által is elismert hadvezéri tekintélyére szüksége van a hadseregnek; ugyanakkor a fiatal trónörökös számba vette Conrad lehetséges utódait is.

Conrad beágyazottságát elősegítette az is, hogy a német szövetséges alapvetően elégedett volt tevékenységével. Jóllehet a tábornok többször keveredett heves vitába a német legfelsőbb hadvezetéssel, markáns személyisége révén szinte egyedül meg tudta jeleníteni a Monarchiát Berlinben, és sok tekintetben megítélése felülmúlta ifjabb Moltke, illetve Falkenhayn reputációját: a németek számára Ausztria legkiválóbb katonai hagyományát jelenítette meg. Mindemellett a tábornok a német szövetség rendíthetetlen híve maradt a sorozatos viták, valamint a sokszor lekezelő véleményeket megfogalmazó berlini hadvezetés magatartása ellenére.

Így Conrad hat hónapot dolgozott együtt Hindenburggal, és bár ekkor már nem robbantak ki akkora viták, mint a korábbi hónapokban, **az osztrák tábornagy egyre nehezebben viselte azt, hogy a Monarchia mind jobban alárendelődött német szövetségésének.** Ennek formális aktusa 1916 kora őszén vált nyilvánvalóvá: ekkor a központi hatalmak megállapodtak, hogy „*a jövőbeni bolgár-német-osztrák-magyar-török hadműveletek egységes vezetésének biztosításáért Őfelsége a német császár átveszi a központi hatalmak és szövetségeseik hadműveleteinek fővezérletét*”.

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halálakor Conrad már világosan tudta, hogy inog a széke, azonban jól tudta: 1914-hez hasonlóan még mindig nem egyszerű feladat a megfelelő utód kiválasztása. A tábornok 1917. évi leváltásakor már harmincegy hónapja állt a háborús Monarchia vezérkarának élén, ha pedig a békeévek

alatt töltött időt is figyelembe vesszük, közel tíz esztendőn át töltötte be ezt a kiemelkedő fontosságú beosztást, így olyan stratégiai összképpel rendelkezett, amellyel a dualista állam egyetlen más generálisa sem bírhatott.

A sors iróniája volt, hogy Conrad bukását elsősorban nem a korábbi harctéri kudarcok, hanem sokkal inkább az udvari intrikák okozták. Szerencsétlenségére különösen rossz viszonyban volt az ifjú császárnéval, aki még trónörökös-feleségként nyíltan bírálta Conrad második házasságát. A korábban megözvegyült tábornok ugyanis egy elvált asszonyt vett feleségül, és ez a lépése persona non „grata”-vá tette a mereven katolikus császárné számára. Bár Conrad második felesége is olasz származású volt, a veterán tábornagy a hadsereg azon tagjaihoz tartozott, akik gyanakvással figyelték a Bourbon-Pármái dinasztiából származó Zita tevékenységét. A császárné két fivére a belga hadseregben szolgált, és 1918 tavaszán némileg igazolódott is Conrad félelme, mert ekkor derült ki, hogy sógorai révén Károly még 1917 tavaszán kapcsolatba lépett a francia kormánnyal a különbéke megkötése érdekében (Sixtus-affér).

Melyek voltak Conrad leváltásának főbb okai? A tábornagy menesztésének legfőbb oka mindenekelőtt a háború általános folyamatához kötődött. A háború egyre súlyosbodó következményei már trónörökösként meggyőzték Károlyt a békekötés szükségességéről. Ennek mind sürgetőbb hátterét a borzalmas és szinte felmérhetetlen anyagi, emberi és morális veszteségekkel járó küzdelem adta; a vezérkari főnöki váltás idejére már egymillió katonára esett, és további százezrek hadifogolyként internálva éltek, vagy súlyos sebesülteként látták viszont a hátszínre. A háború kirobbanásakor hisztérikus lázként kitörő nacionalista érzelmek helyét ekkor már a fásultság és depresszió vette át. Mindeközben a Monarchia Német-

??

országához viszonyított ereje fokozatosan gyengült. A háború kezdetén a Monarchia még Németország többé-kevésbé egyenrangú partnerének számított, hiszen 1914 nyarán még szinte egyedül viselte az orosz offenzíva súlyát, de '17 februárjára ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A dualista állam függősége 1915 szeptemberében (Szerbia meghódításának előkészítésekor), majd 1916 augusztusában (a Monarchia keleti frontjának krízisekor) vált egyre nyilvánvalóbbá: Németország jelentős katonai segítséget nyújtott bajban lévő szövetségesének e helyzetek megoldása érdekében.

Mindeközben azonban az antant is jelentős veszteségeket könyvelhetett el, mi több, négy ellenséges főváros (Brüsszel, Belgrád, Cetinje, Bukarest) is a központi hatalmak kezére került, és a hadművelleti zónák is antant területekre húzódtak; ezzel Janus-arcúvá vált a kettős monarchia – és ezzel Conrad helyzete is. Összbirodalmi szemszögből nézve 1917 februárjában csak jelentéktelen területek álltak ellenséges megszállás alatt (a délnyugati fronton Görz vidéke, valamint Kelet-Galícia és Bukovina kisebb területei), ezzel szemben a Monarchia csapatai elfoglalták Szerbiát és Montenegrót, a balkáni front Albániában, illetve a görög határ mentén húzódott, emellett Orosz-Lengyelország zömét is megszállták a központi hatalmak.

IV. Károly azonban – 29 éves korát meghazudtoló módon – kiváló reálpolitikusként felismerte, hogy a Monarchia a központi hatalmak győzelme esetén is meggyengülve fog a háborúból kikerülni, így a mielőbbi békekötés mellett döntött. Ennek érdekében a birodalom vezetésének nagymértékű átalakításába fogott. A háború végéig legalább egy esetben személycserére került sor a közös pénzügy-, hadügy-, külügyminiszter, az osztrák és magyar miniszterelnök, Őfelsége Katonai Kabinetjének vezetője, az osztrák és magyar honvédelmi miniszter, valamint a flotta főparancsnok posztján. Conrad múltjából szinte egyenesen következett, hogy a háború egyik legjelentősebb támogatójának ebben a folyamatban nem maradhat tér, így hamarosan sor került a befolyásos tábornok eltávolítására is.

Amikor az uralkodó átvette a főparancsnokságot, szinte első intézkedésével Conradot tábornaggyá léptette elő, amely lépést még a bizalom egyértelmű jeleként azonosíthatott a generális. Ekkor azonban valóságos személycsere-hullám kezdődött a Monarchiában, amelynek következtében néhány hónapon belül a birodalom összes politikai és katonai posztján változás következett be, amelyek a legmeghatározóbb karaktereket, így Tiszát, valamint Conradot is elsodorták.

1917 márciusában a német fél meg volt róla győződve, hogy Conrad a bécsi klerikális körök befolyása miatt vesztette el beosztását. A forrófejű tábornok ugyanis nem rejtette véka alá az ateizmust erősen súroló nézeteit, melyeket meglehetősen vad szociáldarwinista világkép egészített ki. Ám IV. Károly hamar bizonyította, hogy Európa legnagyobb katolikus állama vezetőjeként nem törekszik a birodalom kisebbségi konfesszióinak háttérbe szorítására. Pusztán a hadsereget nézve e tételt igazolta az evangélikus

lepő, hogy leváltásának egyik okát a tábornagy éppen a „*kertelés nélküli kommunikációjára*” vezette vissza, *amellyel ellenvéleményét gyakran megfogalmazta*. Hasonlóképp látta a helyzetet az osztrák-magyar főparancsnokságra delegált német összekötő tábornok is: „*Rendkívül értékes volt egy olyan ember, mint Conrad, aki őszintén megmondta az igazságot és nem császára szája-íze szerint beszélt. [...] Conrad sok embernek kényelmetlen volt, akik már látták végső óráját közeledni.*”

Leváltásának egyik okát a tábornagy éppen a „kertelés nélküli kommunikációjára” vezette vissza, amellyel ellenvéleményét gyakran megfogalmazta

Arz kinevezése, majd a szintén evangélikus Kövess és az ortodox Borojević tábornaggyá való előléptetése, a református Horthy flotta-főparancsnoki kinevezése, végül pedig az izraelita Hazai vezérezredes kulcsfontosságú megbízatása, amelynek keretében utóbbi az osztrák-magyar fegyveres erők utánpótlási ügyeit irányíthatta. Az is tény azonban, hogy von Hötzendorf antiklerikális beállítottsága, házasságával kapcsolatos bonyodalmak, valamint nyíltan vállalt szociáldarwinista nézetei szalonképtelennek bizonyultak az új császár környezetében, így e tényezők szintén felgyorsították bukását.

Conrad vesztét az is előmozdította, hogy az új uralkodó igen jó viszonyt ápolt nagybátyjával, Ferenc Ferdinánddal, és sok szempontból az ő politikai elképzelései mentén kívánta vezetni birodalmát. Conrad pozíciói végérvényesen 1916. november végén gyengültek meg, amikor az ifjú császár átvette a főparancsnokságot. Az uralkodó ezen lépése állandó konfliktusforrást jelentett a vezérkari főnökkel, mert Károly nem elégedett meg a reprezentációs szereppel, amelyet elődje töltött be, hanem – II. Miklós cár 1915. augusztusi döntéséhez hasonlóan – a szó legszorosabb értelmében kívánt csapatai élére állni. Ebből egyenesen következett, hogy állandó viták robbantak ki Conrad és a császár között, amelyeket a két fél közötti generációs különbség csak tovább súlyosbított. A veterán tábornok nemegyszer szinte tanította és ki is oktatta a fiatal uralkodót, és amikor szóba került, hogy le fogják váltani, a tábornok mosolyogva ismételte: „*Úgy van az, ha egy család lánya önálló háztartást alapít, hogy nem szívesen viszi magával a szülői házból nevelőit!*” Mindezek után nem meg-

Károly igyekezett békében megválni a tábornagtól, így a leváltásról nem személyesen értesítette az érintettet, hanem Frigyes főherceg révén tudatta döntését. E *modus vivendi* háttérben Conrad tekintélye állt; Károly trónörökösként egyszerűen „Főnöknek” titulálta a tábornokot, és némi félelemmel teli vegyes tisztelettel szemlélte tevékenységét. Erre való tekintettel azt kérte Conradtól, hogy Tirolban vezessen egy hadseregcsoporthoz. Conrad elcsigázottságát és csalódottságát mutatta, hogy már az sem motiválta különösebben, hogy az általa oly gyűlölt Olasz Királyság ellen harcolhat tovább, és inkább a nyugdíjazását kérte.

Ekkor Károly személyes konzultációra hívta a tábornokot, ahol egy megdöbbentő teátrális gesztust gyakorolt: a császár a saját uniformisáról levett Katonai Mária Terézia Rend Nagykeresztjét – amely a birodalom legmagasabb katonai kitüntetése volt – tűzte Conrad zubbonyára, ezzel jelezve, mennyire számít további munkájára. Von Hötzendorf rezignáltságát mi sem jelezte jobban, hogy ez az érdemrend, amelynél többet a Monarchia katonája el sem érhetett, valamint a szövetséges hatalmak összes jelentősebb kitüntetése sem indította meg különösebben. Nem véletlen, hogy feleségének ez idő tájt ezt írta: „*ha még több keresztet kapok, akkor már temetőként fogok kinézni.*”

Bár ez csak a háború után bizonyosodott be, Franz Conrad von Hötzendorf volt az I. világháború azon tábornoka, aki a legtovább töltött be vezérkari főnöki beosztást. Ez a tény önmagában igazolja, hogy a tábornagy egyszerűen elhasználódott a hosszúra nyúlt konfliktus során.

Végül némi gondolkodási idő után a tábornagy elfogadta

Károly felkérését, és átvette a tiroli hadseregcsoporthoz irányítását. Döntésében fontos szerepet játszott, hogy igazi német-osztrák hazafiként igen szerette Ausztria hegyvidéki területeit, különösen jó emléket őrzött innsbrucki szolgálati éveiből. Nem járt messze azonban az igazságtól, amikor úgy vélte, hogy másodlagos szerepet kapott, amelyet utóbb bizonyított, hogy az általa irányított hadseregcsoporthoz mind a győzelmes caporettói áttöréskor, mind a balsikerrel záruló 1918. júniusi délnyugati offenzíva során csak vagy másodlagos szerepet játszott. Végül ekkor a bűnbak szerepét is ő tölthette be: a kudarc után Károly lényegében Conrad újabb – a hadseregcsoporthoz-parancsnokságról való – leváltásával igyekezett megnyugtatni a hátszobában felkorbácsolódott kedélyeket, a veterán tábornokot grófi címmel, valamint „az összes udvari testőrségek ezrede” kitüntető címmel vigasztalva. Ám Conrad bukása valójában már 1917 márciusában bekövetkezett, amikor nyilvánvalóvá vált: a Monarchia önállóságáért egyre eredménytelenebbül küzdő tábornok menesztése a birodalom nagyhatalmi státuszának végét, valamint a német dominancia elismerését is jelentette.

Mint a korábbiakban láttuk, Conrad utódját megtalálni nem volt egyszerű feladat, amelyet az utókor számára mi sem bizonyít jobban, hogy Arz tábornok neve valószínűleg jóval kevésbé cseng ismerősen a Tisztelt Olvasó számára. Ezen tanulmány keretében nincsen mód az Arz részletes bemutatására, a két tábornok közötti különbséget itt egyetlen példával szeretném illusztrálni. 1906-ban, amikor Conrad vezérkari főnök lett, Arz még ezredesként – mai terminológiájával élve – a birodalom hadseregének HR-főnöki tisztét látta el, amely beosztást szívélyes és békülékeny karakterének köszönhetette. Míg tehát Conrad már ekkor az 50 milliós Monarchia meghatározó politikai szereplőjévé vált, későbbi utóda egy fontos, de mégis háttérfunkciót tölthetett csak be.

Arz kinevezésével Károly egyszerre gyakorolt gesztust német szövetségese irányában, és növelte meg saját mozgásterét a béke megkötésének érdekében, mivel nagymértékben kikapcsolta Conradot a birodalom vezetéséből. Az ifjú uralkodó abban is bízott, hogy az új vezérkari főnök jobban fogja kímélni az emberi erőforrás-állományt, mint azt elődje tette. Conrad tervei végrehajtása során az emberanyag pusztulása másodlagos szempont maradt, és az offenzív szemléletet a kijózanító első hónapok után is megőrizte a tábornok. Mindennek következtében a háború végére a Monarchia elesettjeinek több mint 85%-a Conrad működése idején lelte halálát, miközben Arz húsz hónapon keresztül volt vezérkari főnök az első világháború ötvenegy

hónapjából, vagyis ördögi matematikát – valamint a háború felőrő jellegét – követve: a halottak 40%-ért kellett volna felelnie.

Arz vezérkari főnöki kinevezése apolitikus magatartásának is volt köszönhető, hiszen ő tudatosan csak a tisztán katonai területre koncentrált, másképpen fogalmazva: beletörődött a vezérkari főnök beosztásának Conrad előtti szerepébe. Ez azonban a háborús viszonyok közepette már gyengeségnek tűnt a kortársak szemében, hiszen a birodalom militarizálódása a katonai szféra növekvő politikai szerepét is magával vonta. Arz azonban csak akkor nyilvánított véleményt a fontos politikai kérdésekben, amikor ezt végképp elkerülhetetlennek tartotta, vagy amikor véleményét kikérték, míg Conrad szívósan védte nézeteit, és akár az uralkodóval is konfrontálódott elképzelései védelmében. Conrad úgy vélte, hogy *„a vezérkari főnöknek feltétlenül foglalkoznia kell a politikával, mivel ha ezt elutasítja, az felfogó képességének hiányát, vagy munkától való ódzkodást bizonyítja, [...] tárgyalóasztal és csatamező a legszorosabban függ egymástól”*. Arz viszont pusztán azt hangsúlyozta, hogy *„nem aktív politizálással bíztak meg, de kötelességem volt beavatkozni, ha a politikai folyamatok a hadsereg érdekeit sértették”*.

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy Conrad öröksége Arzot is igen nyomasztotta új hivatala átvételekor. 1921-ben a következőképpen értékelte elődje teljesítményét: *„Conrad utódjaként egy nehéz órában megpróbáltam a lehető legjobban felmérni, hogy a tábornagy mit tett a mulasztások pótlásáért; az általa lerakott alapon kellett továbbépítkeznem. Abban, hogy a küzdelem lezárásakor minden hadszíntéren ellenséges földön álltunk, [...] mind Conrad vezetése, mind páratlan szervezőkészsége is döntő szereppel bírt. Mint hivatali utódja, magától értetődő kötelességem, hogy tevékenységének mindkét eleméért különösen hálás szívvel gondoljak vissza.”*

Arz tehát megbízatása kezdetétől maximálisan eleget tett Károly elvárásainak, hogy ne bocsátkozzék heves bel- és külpolitikai csatározásokba, mint harcias elődje. A későbbi események azonban azt igazolták, hogy szükség lett volna egy erősebben politizáló és az intrikákban is jártas vezérkari főnökre, különösen 1918 őszén! IV. Károly így 1917 márciusában az egyik olyan utolsó embert távolította el a hatalomból, akinek esélye lett volna arra, hogy a kialakuló káoszban rendet teremtsen. Ezt a szempontot figyelembe véve kijelenthetjük, hogy Conrad leváltása nem pusztán a Monarchia végső vereségének, hanem a birodalom összeomlásának – és így a trianoni katasztrófának – rémisztő előhírnökévé vált.

JEGYZETEK

- ¹ Hangsúlyozni érdemes, hogy a Conrad a tábornok vezetékeve, nem pedig keresztnéve.
- ² A számtalan faktoron keresztül bemutatandó tényt egyetlen összehasonlítással illusztrálom. 1914-ben az egyes hadviselő államok hadosztályai az alábbi lövegsszámmal bírtak, Németország: 80 db, Franciaország: 72 db, Oroszország: 56–64 db, Osztrák–Magyar Monarchia: 48 db. CONRAD (1921): IV. 922.
- ³ ZEINAR (2006): 546.
- ⁴ SONDHAUS (2003): 91.
- ⁵ CONRAD (1935): 114.
- ⁶ KOCSIS (2001): 67–68.
- ⁷ REGELE (1955): 320–321. 1805-ben Ulmnál Napóleon a Mack altábornagy vezette osztrák sereg zömét sikerrel bekerítette, és ezzel megalapozta az austerlitz győzelmet.
- ⁸ Az orosz katonai főparancsnokság.
- ⁹ ARZ (1935): 57.
- ¹⁰ LORENZ (1959): 216.
- ¹¹ LORENZ (1959): 316.
- ¹² ARZ (1924): 127–128. GALÁNTAI (1974): 274.
- ¹³ REGELE (1968): 115.
- ¹⁴ Nem mellesleg Conrad volt az első nem-Habsburg marsall 1867 óta. DORNIK (2013): 167.
- ¹⁵ BALLA (2010): 154.
- ¹⁶ CRAMON (1922): 172.
- ¹⁷ ARZ (1935): 74.
- ¹⁸ CRAMON (1922): 100.
- ¹⁹ FEIGL (1987): 51.
- ²⁰ SONDHAUS (2003): 211.
- ²¹ SONDHAUS (2003): 208.
- ²² FEIGL (1991): 178.
- ²³ REGELE (1968): 135.
- ²⁴ ARZ (1935): 212.
- ²⁵ REGELE (1968): 54.

IRODALOM

- ARZ (1924) = Arthur ARZ von Straussenburg: *Zur Geschichte des Grossen Krieges. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*. Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1924.
- ARZ (1935) = Arthur ARZ von Straussenburg: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*. Wien–Leipzig, Günther Verlag, 1935.
- BALLA (2010) = BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok és tábornagyságok*. Budapest, Argumentum, 2010.
- CONRAD (1921) = *Aus meiner Dienstzeit (1906–1918)*. Band I–V. Wien–Berlin–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1921–1925.
- CONRAD (1935) = Gina Gräfin CONRAD von Hötzendorf: *Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf*. Leipzig, Grethlein, 1935.
- CRAMON (1922) = August von CRAMON: *Unser Österreichisch–Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Erinnerungen aus meiner vierjährigen Tätigkeit als bevollmächtigter deutscher General beim k. u. k. Armeeoberkommando*. Berlin, Mittler, 1922.
- DORNIK (2013) = Wolfram DORNIK: *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*. Innsbruck–Wien–Bozen, Studien Verlag, 2013.
- FEIGL (1987) = Erich FEIGL: *Kaiser Karl I. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Wien–München, Amalthea Verlag, 1987.
- FEIGL (1991) = Erich FEIGL: *Zita Kaiserin und Königin*. Wien–München, Amalthea Verlag, 1991.
- GALÁNTAI (1974) = GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban. 1914–1918*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- KOCSIS (2001) = KOCSIS András: *A k. u. k. hadsereg az első világháborúban. (Tények, vélemények)*. Budapest, 2001. (PhD disszertáció, kéziratban).
- LORENZ (1959) = Reinhold LORENZ: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*. Graz–Wien–München, Verlag Styria, 1959.
- REGELE (1955) = Oskar REGELE: *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918*. Wien, Verlag Herold, 1955.
- REGELE (1968) = Oskar REGELE: *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg*. Wien–München, 1968.
- SONDHAUS (2003) = Lawrence SONDHAUS: *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Wien–Graz, Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2003.
- ZEINAR (2006) = Hubert ZEINAR: *Geschichte des österreichischen Generalstabes*. Wien, Böhlau Verlag, 2006.

BALÁZS KÁROLY

MAGYAROK A PRZEMYŚLI ERŐDBEN (1914-1915)

A fővárosban a Margit híd budai oldalán egy bronz-oroszlán őrzi a hídfőt – s annak a 10 000 honvédnek az emléket, akik a galíciai Przemyśl erődítményének ostrománál haltak hősi halált 1914-1915-ben. Przemyśl Krakkó után az Osztrák-Magyar Monarchia második legerősebb erődjének, pontosabban erődövezetének számított, legalábbis elméletben. A valóságban azonban ez korántsem volt így. Amikor ugyanis a háború kirobbant, a mintegy fél Budapest területű erődövezet még nem volt teljesen kiépítve. A 16. honvéd gyalog (menetezred) élén 1914. szeptember 7-én bevonuló Csaszkcóczy ezredes így emlékszik vissza: „Przemyśl várának gyalogsága ez időben csupán kétes értékű galíciai népfelkelőkből állott... Ez idő tájt lázas munka folyt. A vár 50 km kerülete ugyanis békében csak egyes erődökből állt, a térközők, ütegállások, akadályok egyáltalán nem voltak meg.”

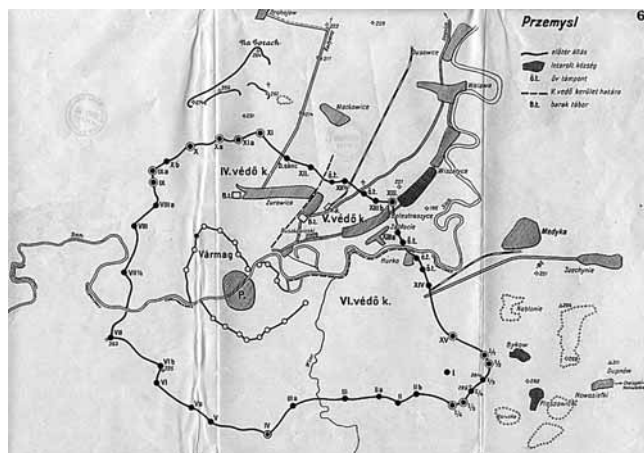
A legnagyobb gondot mégsem ez, hanem egyrészt az elavult erődítészeti állapot, másrészt – amint ez a második ostrom során tragikus körülmények között hamarosan kiderült – az élelmiszerkészletek szűkössége jelentette. Az erődnek az előírások szerint 80 000 ember számára három hónapra elégséges élelmiszertartalékkal kellett rendelkeznie – jóval kevesebb létszámmal számolva, mint amekkorát végül is itt bekerítették (130 000 ember és 22 000 ló), már nem is számítva a város lakosságát.

A háború a Monarchia számára kedvezőtlenül indult, s az oroszok Lemberg elfoglalását követően igen hamar az erőd alá érték és szoros gyűrűt vontak köréje. A védelem az ostrom kezdetekor összesen 65 és fél gyalogos zászlóaljból, 7 lovas századból és aránylag jelentős, de korszerűtlen tüzérségből (43 vártüzér századból, 4 tábori tüzér ütegből és 39 népfelkelő tüzér-osztályból), valamint 8 utász századból állt. Ennek a nem jelentéktelen erőnek azonban csupán valamivel több mint 60%-a vett részt köz-

vetlenül a harcokban, s közülük is sok volt az ukrán és kisebb részben cseh nemzetiségű, akik finoman szólva sem erős harci szellemükről váltak ismertté.

A legütőképesebb erőt a magyar alakulatok képviselték. Jelesen a 23. (szegedi) honvéd hadosztály, amelynek alárendeltségébe tartozott a 45. (lugosi) honvéd gyalogos dandár (7. és 8. ho. gyal. ezr.), a 46. (szegedi) honvéd gyalogos dandár (2. és 5. honv. gy. ezr.), valamint a 3., a 4., továbbá a 16. honvéd gyal. menetezred. A kassai 97. népfelkelő gyalogos dandár (magyar és szlovák legénységgel) ugyancsak az erőd egyik legjobb harcértékű alakulatának számított, csakúgy mint a 6. népfelkelő huszár osztály. Ehhez jött még a 4. honvéd huszár ezred 1. és 2. százada és a 1/I. népfelkelő erőd munkacsoport.

Az első ostrom elkeseredett gyalogsági rohamokkal kezdődött – az oroszok jóformán menetből támadtak. Hatalmas veszteségekkel. Rövid néhány nap alatt több mint 20 000 embert veszítettek és véres fejjel voltak kénytelenek visszatérni eredeti állásaikba, majd nem sokkal később, október 12-én elvonulni a falak alól. Przemyśl, ha átme-

??

netileg is, felszabadult. Az erőd parancsnoksága ezt a lélegzetvételnél is időt a sorok rendezésére és az élelmiszerkészletek pótlására használta fel, ez utóbbi tekintetben nem sok sikerrel, mert amennyi utánpótlás érkezett, legalább ugyanannyit, ha nem többet, vételeztek és vittek magukkal a 3. hadseregnek az erődövezeten áthaladó, a frontra tartó alakulatai.

Az ellenség, miután átcsoportosította és jelentősen megerősítette csapatait, hamarosan újra megjelent a Przemyśli Erődnél és felújította az ostromot. Az oroszok ezúttal sokkal óvatosabban és módszeresebben jártak el: jól kiépítették az ostromzárat és állandó tűzérési tűz alatt tartották a külső erődítményeket. Miután tökéletesen tisztában voltak a védők helyzetével, hosszan tartó ostromra, kiéheztetésre rendezkedtek be. A taktika végül is bevált, hiszen az éhezés és az általános kimerültség vezetett négy hónappal később a vár feladásához.

A védők nem csupán az egyre romló élelmezéstől szenvedtek, emellett ruházatuk sem volt megfelelő. Hiányzott a téli öltözet – mindenekelőtt a lábbeli, illetve a javításhoz szükséges bőr. Akinek volt pénze, mármint a tiszteknek, az a lakosságtól igyekezett meleg holmit (szőrmét, kesztyűt stb.) beszerezni, a legénységnek maradtak a köpenybe bélésnek bevarrt rongyok, végső esetben a zubbony alá gyömöszölt újságpapír.

Az erődben 22 000 lovat (elsősorban igáslovakat a trén és a tűzérési ellátásához) kellett volna etetni, de nem volt hozzá elég takarmány. Ezért is döntött úgy a várparancsnokság, hogy csupán a csapatok mozgásához feltétlen szükséges létszámot tartja meg (ezt végül 4 500 lóban határozták meg), a többit levágják. Januártól a védők tulajdonképpen már csaknem kizárólag lóhúson éltek. A tábori mészárszékek mellett működő konyhákban a mindennapi lóporék mellett készült lókolbász és lósonka is – ez utóbbi a visszaemlékezések szerint kifejezetten jóízűnek bizonyult, viszont csupán a tiszték számára jutott belőle.

Honvédeink eleinte ódzkodtak a lóhústól, de aztán az éhség csak rávitte őket a fogyasztására. Nagyon hiányzott viszont a kenyér, különösen az Alföldről származó bakának. A fejadag egyre inkább zsugorodott; az utolsó hetekben már csupán csak 150 gr volt, s ez is jobbára zabból és korpából készült. Mindehhez járult a kimerítő – gyakran mínusz 10-20 fokos hidegben végzett – szolgálat, az állandó harcstressz, a kazamaták hideg (sohasem átfűthető) termei, a nyirkos földfedezékek valósága. Nem csoda, hogy februártól már szinte tucatjával kerültek kórházba sebesülés vagy megbetegedésre utaló tünet nélkül, ahol aztán egy-két napon belül meghaltak a teljes kimerültségtől.

Az erőd kórházaiban – itt működött a 3. számú, mintegy 1 000 főt befogadó helyőrségi és további nyolc tábori, illetve kiegészítő kórház – összesen mintegy 8 000 fő befogadására volt hely. Az összeállításból kiderül, hogy a kórházakban 1914. október közepén volt a legmagasabb a betegek száma, amely majdnem kétszerese volt a rendelkezésre álló ágyaknak. A betegszám azért volt éppen ekkoriban a csúcson, mert az erőd kórházaiba irányították az orosz fronton küzdő 3. és 4. hadsereg összes sebesültjét. Miután ezeket elszállították hátszági kórházakba (Krakkóba és Zsolnára), a visszamaradó létszám 3 000-re csökkent, hogy aztán 1915 márciusára a hadi cselekmények nyomán újra jóval a 10 000 fölé emelkedjen.

Przemyśl városában – a közvetítő nyelvet, a németet leszámítva – rendesen bábeli nyelvzavar uralkodott, annál is inkább, mert a Monarchia kéttucatnyi nemzetisége közül majd mindegyik képviseltette magát valamelyik katonai alakulatban. Legnagyobb számban persze mi, magyarok. A város lengyel lakossága körében – már csak a hagyományos lengyel-magyar barátságra való tekintettel is – igen népszerűnek bizonyultunk, de már a városon kívül nem, ugyanis a környező falvak ukrán parasztjai nagyon rosszul tűrték a gyakori, saját számlára történő rekvirálásokat, beszerző akciókat, amikor is találékony honvédeink esetenként még a házak zsuptetejét is elvitték lótapnak, alomnak. Többek között emiatt – és a „magyar virtus” időnkénti megnyilvánulásai nyomán – nem kevés panasz érkezett a várparancsnoksághoz.

Katonáink a nehéz körülmények ellenére sem veszítették el humorérzéküket. Kunigl-Ehrenburg német bárónő, aki katonatiszt férjét vöröskeresztes ápolónőként követte az erődbe, 1915. január 21-én jegyezi fel naplójába, hogy egy magyar honvédtiszt, aki korábban hozzájuk volt vezényelve, látogatást tett a kórházban és a nővéreket különböző történetekkel szórakoztatta. Többek között előadta,

A przemysli erőd kórházaiban és a gyengélkedőkben levő betegek száma 1914. október és 1915. március között (fő)*

Időpont	Kórházban	Gyengélkedőn
1914. október 16.	15 000	
1914. október 28.	9 000	
1914. november 5.	2 958	
1914. december 1.	4 879	4 683
1915. március 1.	10 581	6 441
1915. március 10.	12 140	6 920**

* Franz Stuckheil altanácsonk adatai alapján

**Továbbá mintegy 18 000 szolgálatképtelen katona

hogy a védővonaltól földfedezékeiben nagyon otthonosan be rendezkedtek: van például „tishti kaszinójuk” zongorával (amelyet egy „elhagyott gyárból kölcsönöztek”), sőt, időnként filmvetítéseket is tartanak stb.

– Talán még fürdőszobájuk is van? – érdeklődött az egyik nővér, nem minden ironia nélkül. – Már hogyne lenne – felelte komoly arccal a honvéd százados –, csak leszúrunk egy botot a földbe és már spriccel is fel a víz!

Az erődben magyar nyelvű lap is megjelent Tábori Újság címmel. E röplap-formájú, kétoldalas alkalmi napilapot dr. Molnár Kálmán, a M. kir. 5. honvéd gyalogezred tartalékos főhadnagya (civilben az egri jogakadémia tanára; a háború után pécsi egyetemi tanár) szerkesztette a Royal szálló II. em. 36. számú szobájából. Tekintettel azonban arra, hogy a szolgálati szabályzat tiltotta, hogy katonatiszt ilyesmivel foglalkozzék, a lap szerkesztőjeként hivatalosan a lengyel nyomdatulajdonos lett feltüntetve, aki viszont egy szót sem tudott magyarul. A lapot kezdetben 600, hamarosan azonban már 5 000 példányban nyomták – és 300 rikkancs terjesztette. Összesen 141 száma jelent meg. A Tábori Újság szép számban közölt katonaverseket: többek között itt jelentek meg Gyóni Géza (1884–1917) tartalékos utász tizedes első költeményei. Minden számban helyet kaptak hirdetések és üzenetek: 1914. december 23-ai (67.) számában például ez: „Horkay Béla gyógyszerész, egyéves önkéntes őrmester és Poznalsky [Poznalski] Paula úrleány dec. 25-én tartják eljegyzésüket Przemyślben.”

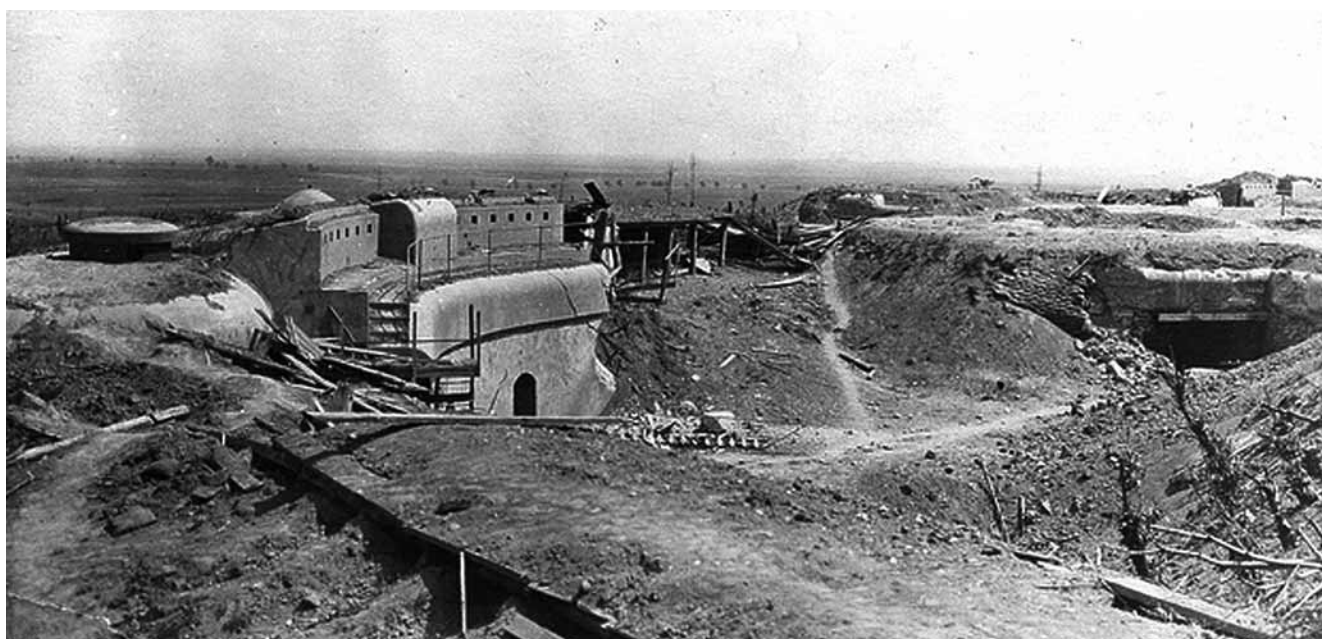
Eseménynek számított a városban, amikor a 23. honvéd hadosztály zenekara térzenét adott a főtéren. Erre rendez-

sen vasárnap délelőttönként került sor. A katonazenészek közül Várkonyi Béla (1878–1946) zongoravirtuóz, a budapesti Konzervatórium tanára vagy Szvoboda Ferenc, az Operaház prímhegedűse a városi színházban több jótékonysági koncerten játszott Liszt- és Chopin-műveket.

Sződy Szilárd (1878–1939) szobrászművész, munkacsapat-parancsnok igen hamar népszerűvé vált a polgárok körében, annál is inkább, mert saját műtermet tartott fenn, s a Dworski utcai autójavító műhelyben bronzöntődet rendezett be. Az alakulatoknál ugyanakkor serényen folyt az emléktárgy-gyártás: srapelhüvelyekből virágvázák, töltényhüvelyekből pedig öngyújtók készültek. Ez utóbbiak iránt különösen nagy kereslet mutatkozott.

Aki másféle szórakozás, kikapcsolódás után vágyott, az is megtalálta az érdeklődésének megfelelőit. A városban egy tishti és nyolc legénységi bordély működött, továbbá számtalan amatőr, akik általában a kávéházakban rezideáltak, amelyekben viszont rajtuk kívül csupán (cukor nélküli) teát lehetett kapni. Unaloműzésnek maradt még a kártya. A gyári paklik azonban hamar elhasználdtak, s pótlásukról a játékosoknak saját hatáskörben kellett gondoskodniuk.

Az ostrom alatt a várparancsnokság rádiótávíron (szikratávíron) tartotta a kapcsolatot a tescheni főhadiszállással, míg a katonák számára a repülőposta biztosította a hátorzággal ugyanezt – amikor csak az időjárás megengedte. A tábori postai levelezőlapokat az I. sz. városi postahivatalban lehetett feladni és átvenni, persze korlátozott számban.

A przemysli erőd

A védők az ostrom ideje alatt 18 kitörést hajtottak végre – nem számítva a kisebb vállalkozásokat –, mindenekelőtt élelemszerzési céllal. Ilyenkor több kilométer mélyen behatoltak az orosz záróvonalak mögé. Ezek az akciók természetesen veszteségekkel jártak, s ahogy múlt az idő, a csapatok kimerültségével egyenes arányban egyre súlyosabb veszteségekkel.

Március közepére az éhezõ, fázó védõsereg teljesen kimerült, ereje, kitartása végén járt. Az élelmiszerkészletek – a fejadagok minimálisra való csökkentése ellenére is – legfeljebb egy-két hétre voltak elegendõek. Kusmanek Hermann gyalogsági tábornok, a vár parancsnoka ezért kitörésre szánta rá magát, amelyhez megkapta a főparancsnokság engedélyét. Kusmanek ugyanakkor jól tudta, hogy kimerült csapataival semmi esélye a sikerre, csupán egy utolsó, hõsies gesztusról lehet szó. A tábornok 19-én parancsot adott a kitörésre – Lemberg, vagyis kelet felé. A kitörés élcsapatát, egyben fő erejét a 23. honvéd hadosztály alkotta. A kitörés, annak ellenére, hogy az oroszok felkészülten várták, kezdeti sikerekkel járt, azután véresen összeomlott. Mintegy hét óráshoz heves harcra követően a

csapatok hatalmas veszteségeket szenvedve kénytelenek voltak visszavonulni az erődbe.

Az ezt követő haditanácsban heves vita alakult ki, hogy ilyen körülmények között folytassák-e a küzdelmet. Jellemző, hogy a honvéd alakulatok parancsnokai mind a küzdelem folytatása mellett voltak. Kusmanek altábornagy végül a megadás mellett döntött, amelyet március 22-ére tűzött ki azért, hogy maradjon idő a védőművek és a fegyverzet megsemmisítésére.

Így is történt: miközben a következő három napban az oroszok újult erővel támadtak, a védők ágyúi folyamatosan dörögtek – az utolsó lövedékig. Ezt követően a tüzérek használhatatlanná tették valamennyit, az utászok pedig felrobbantották az állásokat, a páncélkupolás erődöktől kezdve a kiserődökig, majd következtek a San folyó hídjai. A lovászok agyonlőtték a maradék néhány száz lovat, s egyáltalán, a várban minden használható felszerelést, szállítóeszközt stb. megsemmisítettek, hogy semmi se jusson az ellenség kezére. Nem sokkal ezután a várparancsnok kitűzte a fehér zászlót. Az oroszok bevonultak az elcsendesedett erődbe, s végigvonultak a kihalt városon. Nyu-

A przemysli kitörés, 1915. december

godtan, sőt azt lehet mondani – legalábbis tisztjeik – lovasan viselkedtek. Késő délután a polgárok egy része már vidáman barátkozott velük.

Az erőd átadásakor fogságba esett 9 tábornok, 2 593 tiszt, valamint 117 000 altiszt és legénységi állományú katona, összesen mintegy 120 000 ember – közülük minden negyedik sebesült vagy beteg.

A przemysli hadifoglyok előbb a kijevei (Darnica) gyűjtőtáborba, majd a birodalom belsejébe, jobbra szibériai és távol-keleti táborokba kerültek. Közöttük volt a Przemyslben – Przemyślből országos hírnevet szerzett katonaköltő, a „Lengyel mezőkön, tábornok mellett” című kötet szerzője, Gyóni Géza „pionír bajtárs” is, aki a krasznajarszki tábor-

ban raboskodott. Tisztársai az általuk szerkesztett és kiadott Lapfordító című lap 1917. március 15-i ünnepi számához mellékletet jelentettek meg, melynek legfőbb díszé az ő verse volt.

Az erődért folytatott harcok utótörténetéhez tartozik, hogy 1915 április-májusában – német csapatok hathatós segítségével – a Monarchia hadserege 17 hadosztály bevetésével nagyszabású támadást indított az oroszok ellen. Gorlicénél jelentős veszteségek árán ugyan, de sikerült áttörni a frontot és több mint 100 kilométerrel visszavetni az oroszokat. Przemyślbe, pontosabban az erődítmény romjaiba június 3-án ellenállás nélkül vonulhattak be az osztrák-magyar csapatok.

FORRÁSOK

Levéltárak

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest I. VH. II. 169. 3-4. dob. M. kir. 23. Ho. gy. ho. – Parancsnokság 1898-1915. K. u. K. Festungskommando Przemyśl Befehle 1914. IX. – 1915. XI.

OZ II. fond főcsoport, VII. Personalia gyűjtemény. Tanulmány gyűjtemény. Stuckheil [Franz] altanácsnok: Przemyśl 2-ik körülzárása. II. rész, p. 1-100 gépelt német ny. kézirat, 1916.

Aus dem Tagebuch eines offiziers aus dem Weltkrieg. Von Emerich von Laky, deutsch von C. Komadina, beide Hauptmann i[n]. d[er]. R.[uhe]. Gépelt német ny. kézirat, p. 57

A M. kir. 16. honvéd gyalogezred története. Összeállította Csasztczy Emil ezredes. Gépelt kézirat

Visszaemlékezések

Dr. Geöcze Bertalan: A przemysli tragédia. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest 1922.

Ismeretlen honvédtiszt przemysli naplója. In: Lagzi István (szerk.): Węgrzy w Twierdzy Przemyskiej w latach 1914-1915. Warszawa – Przemyśl 1985, pp.

Hrabina Küniel-Ehrenburg, Ilka: W oblężonym Przemyślu. Kartki z czasów wielkiej wojny (1914-1915). Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 2000.

Lévai Jenő: Éhség, árulás, Przemyśl. Ötödik kiad. „Magyar Hétfő”, Budapest 1933.

Mészáros Vilmos–Szakál Gyula: Emlékeim az I. világháborúból: Przemyśl ostroma, tolonházban Szibériában. Műhely Kkt., Budapest 2003.

Nónay Dezső: A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban. A szerző kiadása. Budapest 1931.

Stuckheil, Franz: Drugie oblężenie Twierdzy Przemyśl. Tom I. Okres działań ofensywnych. Wydawnictwo Fort, Tomasz Idzikowski, Przemyśl 2006. Tom II. Czasy upadku. (Prowizoryczne

sprawozdanie na zlecenie Królewskiego Węgierskiego Archiwum Wojskowego, z 6 załącznikami. Major Królewskiej Armii w sanie spoczynku F. Stuchheil...

Periodikák

Lapfordítások. Krasznajarszk, 1917. III. 3.

Tábori Újság, Przemyśl, 1914-1915. 1-141. sz.

Ziemia Przemyska. 1914. november 4. (32. sz.) – 1915. január 31. (14. sz.)

Przemyśl szobor 1914-1915. Szódy Szilárd 1932-ben bronzból és mészkből készített szobra. A talapzat hátoldalán az alábbi szöveg olvasható:

„Przemyśl várában hősi halált halt
magyar véreink dicső emlékezetére
emelték a bajtársak,
a Székesfőváros
közönségének támogatásával.
1932.

Küzdtek oroszslánként
Magyarország várkapujában.
Légyen a példa örök.”

Egyéb

Dr. Bedécs Gyula: A Kárpátok hágóin át Galíciába. Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek I. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2014. augusztus 7.

Błoński, Jacek: Przemyśl. Twierdza niezdobyta. Projekt Plus, Winiary, 2011.

Felczyński, Zygmunt: 500-lat szpitalu w Przemyślu 1465-1961. Przemyśl, 1965.

Forstner, Franz: Twierdza Przemyśl. Tłumaczył Jan Banbor. Dodatkiem opatrzył Dariusz Radziwiłłowicz. Bellona, Warszawa, 2000.

PÁLMÁNY BÉLA

A SZARAJEVÓI MERÉNYLET EGY HUSZÁR ALTISZT EMLÉKEZETÉBEN

A történelem tudományának szereplői mindmáig elsődlegesen a „nagy emberek”. A historikusok évezredek óta előszeretettel az ő személyük, cselekedeteik dicséretével vagy kárhoztatásával mutatják be a nagyobb közösségek, országok, népek sorsának alakulását. A magas rangokat és hivatali tisztségeket betöltő vezetők mögött azonban a „kisemberek” és a „helyi hősök” tömege is élte a maga életét, miközben tanúja, kisebb mértékben részese is volt jelentős vagy sorsfordító eseményeknek.

A XX. század magyar históriájának kiemelkedően nagy történése volt az I. világháború, az emberiség addigi legnagyobb és legtöbb áldozatot követelő fegyveres összecsapása. Ez évben emlékezünk e világégés kirobbanásának centenáriumára, amely a magyarság számára tragikus következményű vereséget, ősi állama erőszakos feldarabolását, milliók elszakítását vonta maga után. A világháború kisebb-nagyobb eseményeinek átélése még fél évszázadon át élt a részt vevő katonák és családjaik „legendáriuma-

Pálmány István

ban”. Élőszóval vagy emlékeik papírra vetésével adták át a fiúk, unokák nemzedékének, hogyan élték át az eseményeket a frontokon vagy otthon, férjeik, fiaik, testvéreik életéért aggódva.

Egy ilyen, saját családi legendárium megörökítésével az alábbiakban magunk is szeretnénk hozzájárulni egy világtörténelmi esemény bemutatásá-

hoz egy epizodista résztvevő jó fél évszázada nekünk, az unokának elmesélt, személyes emlékei alapján. Levéltáros és történész lévén azonban magunk is megpróbáltunk felkutatni korabeli dokumentumokat is, mert színesíteni, ellenőrizni akarjuk az elbeszélés valóságtartalmát.

Hadd mutassuk be a kis legenda főszereplőjét! Nagyapám, Pálmány István 1883-ban született egy Szécsény melletti, palóc népviseletét, népszokásait mindmáig ápoló faluban, Varsányban. Apja, Imre Kádár világra jövétele előtt két hónappal, kolerában meghalt, édesanyját 6 évesen veszítette el, így árván végezte el a hat elemi osztályt. 1903-ban megkapta a behívóját, s a losonci laktnyába bevonulván életében először ült vonaton.

A monarchia közös hadseregének 6. huszár ezredében szolgálta le a három évet több városban. Rangban a szakaszvezetőségig jutott. Leszerelése előtt egy felettes tisztje megkérdezte: „Pálmány, maga mit csinál, ha hazamegy?” A válasz: „Nem tudom, nincs családom.” A tiszt ekkor sorsfordító

kijelentést tett: „Maga jól látta el a feladatát, nem akar itt szolgálni? Ehhez altiszti iskolát kell végezni! Én ajánlani fogom.” A 23 éves fiatalember ezután elvégezte a tanfolyamot és immár hivatásos katonaként hazatért, hogy megnősüljön. A 180 cm magas, délceg ifjú nem a falujában, hanem a szomszéd városban, Szécsényben talált párt magának, Kasza Ilonát. Ő a legszebb lányok közé tartozott, de mivel első szerelme, a híres Scitovszky családból való Félix drámai körülmények között öngyilkos lett és ezért a kiskisvárosi pletyka őt tette felelőssé, el akarta hagyni Szécsényt. Az esküvőre 1906. november 4-én került sor, majd az ifjú pár meg sem állt Grazig, ahol a férj huszárezrede állomásozott. Itt született meg az első két fiuk, majd harmadiknak, 1910-ben apám már ott-hon, Szécsényben.

Ezen évekből egy régi képet őrzünk, melynek eredetije 1909 körül, Grazban készült, s melyet itt meg is szemlélhetnek. Katonatársak csoportja látható, két nővel és egy kislánnyal. A bal oldalon ülő nő Kasza Ilona, a középen ülő férfi Pálmány István. Az álló egyenruhások közül kettő ismeretlen, ám a másik házaspárt egy érdekes véletlen folytán sikerült beazonosítanunk. Évekkel ezelőtt megmutatva a fényképet Paál Sándor kollégánknak és barátunknak, ő meglepetéssel felkiáltott: Ők a nagyanyám és a szülei! Pár nappal később ezt egy saját régi családi fényképpel is igazolta, amely Tiszacsegén készült, néhány évvel később, de az arcok azonossága egyértelmű. A jobb szélen álló kitüntetetes tiszt ezek szerint Csányi János huszárszázados, a híres zalai család sarja. (Ebből származott Csányi László

1849-es, mártírhaltalt halt kormánybiztos is, kinek szobra Zalaegerszeg főterén áll.) Az ülő hölgy a felesége, a grazi Anna Reis, a gyermek pedig a lányuk, Emília (1900–1948, férje később dr. Paál Sándor állatorvos – kollégánk nagyapja – lett.)

A békés grazi évek azonban véget értek, mert az ezredet 1913-ban átvezényelték az puszkaporos, ellenséges hangulatú Szarajevóba. Bosznia-Hercegovina (mint 1878 után jogilag a Török Birodalomhoz tartozó, de a Monarchia által okkupált ország) az 1908-as annexió után osztrák-magyar „koimpérium” lett, és a hatalmat a monarchia közös minisztertanácsa, közös pénzügyminisztériuma és hadserege gyakorolta. Az ország élén Oskar Potiorek állt, aki 1808-ban táborszer-nagy és boszniai hadsereg felügyelő lett, majd 1911–14 között Bosznia-

Huszárok

Hercegovina katonai kormányzói tisztét töltötte be. Parancsnoksága alá több ezred került, melyek feladata a Boszniára régóta igényt formáló Szerbia féken tartása volt.¹

Az 1734-ben alakult, majd Württembergi II. Vilmos királyról elnevezett közös 6. huszárezred

állomáshelye sokáig az a Graz városa volt, ahol herceg Württemberg Sándor és neje, a szép és művelt gróf Rhédey Klaudia (Erdőszentgyörgy, 1812-Pettau, 1841) házasságkötésük után évekig éltek. (Sokan tudják, hogy a magyar feleség II. Erzsébet mai brit királynő ükanyja.)

Pálmány altiszt szolgálatáról ezrede bécsi Kriegsarchivban őrzött iratai között több dokumentum is fennmaradt. Egy 1912 novemberében kelt osztályparancsnoki jelentést Hertelendy Alajos őrnagy, osztályparancsnok írta, s Kereskényi Károly ezredes, a boszniai hadtest lovassági főszemlélője látta-mozta. Ennek alapján Pálmány Istvánt címzetes őrmesterről valószínűsítik, hogy őrmesterré léptették elő. Szolgálati helye Graz, posztja pedig a tiszti istállóban lovászmester. Jellemzése szerint: 29 éves, balassagyarmati(?) születésű. Apja földműves, vagyontalan, 8 éve szolgált, függetlenséget nélkül. Adósságai nincsenek. Bírta a katonai érdemért. Magyarul tud. Megjegyzik, hogy a bal fülére nagyothall, amit egy buziásfürdői hadgyakorlat alkalmával történt baleset okozott. Ezért emelt zsoldot kap, amiből hazulra is küld. Ügyes lovas és közepes vívó volt. Jó külseje miatt reprezentációra alkalmasnak írták, de hiányolták a nyelvtudását. Habsburg-Toscanai Ferdinánd Szalvátor főherceg látogatása alkalmá-

val kirendelt lovász felügyelő volt. Ezért külön juttatásként 100 korona készpénzt és emlékérmét kapott.²

1915. december 7-én újabb személyi kártyája és jellemzése készült, amely magyarul így hangzik: „*Vitéz, hosszan szolgáló altiszt, a háború kezdete óta a harctéren. Először a 6. hadseregben szolgált, majd a balkáni hadseregben az összes tiszti lovassággal együtt a nyugati front parancsnokságánál teljesített. A nagy számú és igen értékes lóanyagot, amely az ő gondozására van bízva és feltételez egy szokatlanul nagy kötelességtudatot, felelősségérzetet és munkaakaratot. Pálmány ezen magas követelményeknek folyvást a legjobban megfelel. Az ő érdeme, hogy a rábízott állatok mindig a legjobb formában és folyvást szolgálásra készen maradnak, ami főként az 1914. évi szerb hadjáratban, ellenséges országban, számos őrjáratban és küldönci lovaglás során jótékonyan észlelhető volt. E vitéz altiszt szolgálati teljesítménye, amely folyvást a hűség és a kötelesség legmagasabb tudatával működik, mindenképpen teljesíti egy legmagasabb kitüntetésre érdemes összes előfeltételét.*” Az előterjesztés alapján Pálmány István ezüstkeresztet kapott szalagokkal.³

Ám térjünk most vissza Szarajevóba, az 1914-es esztendő közepére! Itt már leginkább nagyapánk sokszor elmesélt emlékeire hagyatkozunk. Jó-zsefvárosi hálósobája falán évtizedekig egy bekeretezett fénykép függött, amelyen három alak volt látható. Jobbról egy egyenruhás férfi, balról ő, középen pedig egy ló feje, melynek kan-

társzárát fogja. Büszkén mondta, hogy a férfi Ferenc Ferdinánd, aki mellé ő volt kirendelve a szarajevói hadgyakorlaton, a merénylet előtt. Ezt a fényképet, mint féltett kincsét, nagyapám nem sokkal a halála előtt, 1965-ben vagy 1966-ban felvitte a budai Várba és a Hadtörténelmi Múzeumban átadta valakinek, elmondva, kiket ábrázol a régi fotó. Abban a tudatban volt, hogy a kép jó helyre került. Két évtizede utánaérdeklődtem a múzeumnál, megvan-e a fotó a gyűjteményükben, de nemleges választ kaptam. Országos Levéltárban dolgozó kollégám, Ress Imre, kinek ezt akkor elmeséltem, elmondta, sokszor megtörtént az 1970-es években is, hogy betértek hozzájuk idős emberek, akik a két világháborúból maradt emléktárgyaikat, irataikat át szerették volna adni a hadimúzeumnak, de ott elutasítást kaptak és azt mondták nekik, hogy vigyék a szomszéd levéltárba. Az 1960-as évek ideológiája szerint a trónörökös személye érdektelen és értéktelen volt. Igen valószínű, hogy a portások a képet egyszerűen kidobták.

A fentebb idézett 1912-es előléptési javaslat is említi, hogy Pálmány István már Habsburg-Toscanai Ferdinánd Szalvátor főherceg látogatása alkalmával is kirendelt lovász felügyelő volt. Volt tehát gyakorlata a vidéki fiúnak akár főhercegek melletti szolgálatban is, ezért eshetett rá ismét a kormányzó választása a boszniai hadgyakorlaton is.

Pálmány nem volt szemtanúja Gavriló Princip merényletének, mivel azt a feladatot kapta, hogy Oskar Potiorek kormányzó palotájánál, a Konak kapujánál várja a szarajevói polgármes-

¹ Szabó Szilárd: Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között. (PhD Értekezés tézisei) Miskolc, 2010. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5543_section_1547.pdf

² Dr. Kereskényi Dávid bécsi kutatása

³ Bécsi hadilevéltár (Kriegsarchiv) Csaba levéltáros segítségével

ternél látogatást tett trónörökös és kísérete kocsisorát. Nagypám és családja ugyanis ekkor a palotában lakott, amit az tesz érthetővé, hogy a kormányzó és főtisztjei lovai gondozásáért felelősként éjjel-nappal közel kellett lennie az értékes állatokhoz, de az azokat rendszeresen használó katonákhoz is. Amikor megérkeztek az autók, Pálmány döbbenten látta a trónörökös és neje, Chotek Zsófia vérző testét. Egyike volt azoknak, akik Ferenc Ferdinándot kiemelték a kocsiból és felvitték a terembe, ahol már meg volt terítve ebédre. Elbeszélése szerint lerántotta az asztalról a terítéket, hogy legyen hová tenni a testet.

Az itteni eseményeknek már tanúja volt felesége is, aki nekem, 10-12 éves unokájának többször elmesélte, hogy a búcsúebéd elkészítését (bizonyára megbízhatósága miatt) rá bízta, s ő töltött csirkét sütött. Ennek elfogyasztását azonban az események vihara elsodorta. Nagypam azt is mesélte, hogy Zsófia főhercegné orvosi vizsgálatához meg kellett oldani a ruháját és a fűzőjét, ám férfiember nem nyúlhatott hozzá. Ezért e feladatra a kevés jelen lévő nő közül őt szemelték ki, de előtte megkérdezték, hogy nemes asszony-e. Nemes és nemzeti tamásfalvi Kasza Ilona, a nagymamám erre igennel válaszolt. Később sem értette, miért kellett ezt megkérdezni tőle, de nyilván az udvari etikett követelte meg.

Pálmány később arról kérdezte egyik tiszt felettesét, mi lesz ebből, mire azt a számára meglepő választ kapta: „*Ne sajnálja, ez a trónörökös nem szeretett minket, magyarokat.*”

Eddig a szarajevói történet, de van egy másik is a tarsolyunkban. Pálmány István végigharcolta az I. világháborút, főleg az olasz fronton, tucatnyi kitüntetést kapott, rangban pedig előre lépett a főtörzsőrmesterségig –

ami egy hatelemis katona számára a csúcs volt.

1916 után a család a gyöngyösi huszárlaktanyában élt, ő is ott szolgált 1919-ig. A „tanácsköztársaság” idején az alakulatot megkeresték a vörös hatalomtól és megkérdezték, ki akar harcolni a csehek ellen (az északi hadjáratról van szó). Katonatársaival együtt az összes gyöngyösi huszár jelentkezett. Nagypám fő motivációja az volt, hogy szülőföldje a magyar-csehszlovák határra esett, ami családját úgy érintette, hogy apósa háza Szécsényben volt, birtokai pedig az Ipoly másik partján, Szécsénykovácsiban feküdtek és így naponta át kellett kelniük a pöstenypusztai kis ipolyi hídon. A huszárok Bélapátfalva környékén harcba keveredtek a fegyverszüneti vonalon túl eső Magyarországnak maradt környéket önkényesen elfoglaló cseh légionáriusokkal, és sokakat elfogtak közülük. A cseh foglyok menetét kísérő huszárok szembetalálkoztak egy teherjáró autóval, melyből kiugrott egy alak (nagypám emléke: *Béluskám, én még olyan kopasz embert sosem láttam!*) és ordítani kezdett. Hova viszik

ezeket? Pálmány főtörzsőrmester mint a huszárcsapat parancsnoka: „*Jelen-tem, cseh hadifoglyok és hátra megyünk velük.*” „*Micsoda? – ordított a kopasz. – Agyonlőni őket! Ha nem teljesíti, magát lövtem agyon!*” Megkérdeztem nagypamától, teljesítette-e a parancsot, mire ő csendesesen csak rázta a fejét. Már nem élt, amikor magam, immár történészhallgatóként rájöttem, alighanem ki lehetett a kopasz kommunista. Természetesen Rákosi Mátyás népbiztos, akiről életrajzai mind írják, hogy többször járt az északi és a román fronton. Pálmány főtörzsőrmestert és több gyöngyösi katonatársát 1920-ban Horthyék hadbíróság elé állították. Az volt a vád ellenük, hogy aláírtak egy nyilatkozatot, amelyben a „reakciós tisztek” eltávolítását követelték. Azzal tudott védekezni, hogy részek voltak, de ezt nem vették figyelembe és nyolc év börtönre ítélték. Mintegy három év múlva szabadult Szegedről, majd 1926 körül többedmagával teljes amnesztiát kapott, amit maga Horthy kormányzó adott át neki, és nyugdíját is folyósítani kezdték. Ezzel ért véget hosszú szolgálata.

„...MA MÉG PIROS ÉLET...”

Hadinapló 1915. október–1918. október 31.

Apám hadinaplójának egyik kötetére idén tavasszal váratlanul találtam rá. Később pedig már a folytatást keresve további négy dossziényi gépelt kéziratra. A napló az 1915 és 1918 közötti háborús évek mindennapjait a szemtanú pontosságával és megszenvedett élet gazdag érzelmi és gondolati háttérével idézi föl.

Szokatlan és egyben megrendítően szép élmény volt olvasnom 80 évesen egy 21-24 éves fiatalember vallomásait, egy fiatalemberét, aki az apám, és aki egyszerre mintha fiammá változna, amikor feltárja előttem, hogyan vált – naplója szavaival szólva: szép ábrándoktól bódult ifjúból a harctéri megpróbáltatásokon átvergődve az élet szépségének visszáját megismerő férfivá.”

Egyetlen alkalmat kivéve – apám nem beszélt nekünk háborús tapasztalatairól, de előttünk másokkal sem. A naplóját sem emlegette. Az egyetlen alkalom egy vasárnapi, testvéremmel és házastársainkkal közös családi ebéd volt. Ekkor tányérját váratlanul félretolva beszélni kezdett hősi halált halt bajtársairól és katonatársairól – egyre ünnepélyesebben, meghatottabban, könnyekkel a szemében.

Megdöbbenve, némán hallgattuk, ezért, amikor hirtelen felállt az asztaltól, nem mentünk utána, nem kérdeztük. Erre nem is volt többé alkalmunk. Másnap többé nem kelt föl ágyából, néhány halk, segítséget kérő szóval csak anyámhoz szólt. Két hét múlva meghalt.

Jobbágné András Katalin

ÁPRILIS 6.–30.

Április 6, rettenetes nap. Egyik emberem, aki csak két nappal ezelőtt jelentkezett nálam, ma éjjel egy órakor, amikor az őrség hazafelé botorkált, gránáttól találva őt iszonyú sebében a karjaim között halt meg. Nem ismerte még a frontot, ezért két nap szolgálatmentességet adtam neki, hogy ismerkedjen meg a helyzettel. Jót akartam neki... De hát Istenem, elkerülheti-e az ember a neki szánt sorsát? ...A levelét most cenzúrázom, melyben értesíti feleségét, hogy ideérkezett, és hálaistennek jól érzi magát. Ezt a túlvilágról küldött utolsó üzenetét szegény ember egyszerű hagyatékával, vigasztaló soraim kíséretében elküldöm özvegyének... Holnap eltemetjük Kozmaricsén hős bajtársai mellé, korhadásnak ítélt egyszerű fakereszttel, de neve a haza vérrel írt történetében a márványtáblák sokaságán majd ott fog ragyogni arany betűkkel vésve, kis faluja templomának napsütötte oldalán emlékezetül késő századoknak.

Április 8. Húsvét vasárnapja. Éjjel tizenkettő tájban visszatérek a posztok és a tábori őrs ellenőrzéséről. Milassin jó forró teával vár – mint rendesen. Míg azt szürcsölgetem, elbeszélgetünk szegény halottunkról. Egyszerre túlságosan közelben iszonyatos robajjal explodál egy gránát. Kinyitom a fedezékem ajtaját, hogy tájékozódjam, hova vágott, milyen kárt tett. Ebben a szempillantásban szinte megvakít a villámló tűz, az örületos dördülésben ezer darabra törik fedezékem ablaka, s légnyomás bevágja az ajtót és én az ágyra zuhanok. Milassin nagy ordítással ugrik hozzám:

– Mi történt a féndrik úrral?! Megsebesült?

Talpra ugrok. Végigtapogatom magam. Nincs semmi bajom.

Vak sötétben tapogatódzunk, gyufát keresgélünk, mert a gránátszilánkok elvágta a villanyvezetékét. Utálatos, gyámoltalan, tehetetlen percek a sötétségben. Végre Milassin gyertyát gyújt. E pillanatban kialszik a gyertya. Újabb gránátszilánk rengeti meg az árkot, izzó tűzesőként sivítanak el a szilánkok. Kutyafáját, de meg-

környékeznék! Ez már rövidebb volt, és az árok tetejébe vágott. Hatalmas kövek dühörögnek le nyomában. Milassin a kezéből kihullott gyertyát keresgéli, az alatt én az ajtóhoz tapogatódzom. Innen minél előbb el kell kerülni! Teljes erővel nyomom az ajtót, de nem enged, a kövek eltorlaszolták. A szomszéd kavernából átszűrődik embereim kiabálása, hogy ők is el vannak zárva. Valahogy nagy nehezen résnyire kifeszítjük az ajtót, aztán megszabadítjuk a kaverna ajtaját a kövektől. Mikor embereim meglátnak, báméskodva állnak körül. Hála Istennek nekik sem történt semmi bajuk, de azt már sehogyan sem akarják hinni, hogy nekem sem. A telefonista már meg is jelentette a zászlóalj-parancsnokságnak, hogy megsebesültem. Éppen keres is a zászlóalj. Magam veszem át a kagylót.

– Hallo, hier Galamb. Az őrnagy úr személyesen érdeklődik, hogy súlyosan sebesült-e Fendrich úr?

Személyesen igazítom helyre a tévedést. A századparancsnokságnál már az a hír terjedt el, hogy elestem. Az ilyen hírt jó kabalának tartják a fronton. Bozó kapitány s néhány bajtársam jóleső gratulációval keres fel telefonon.

Annyi bizonyos, hogy pompás teámat alaposan megzavarta a kutya talián, és szellős fedezékemet egy időre lakhatatlanná tette.

Zöldcsütörtök óta minden éjjel körül csapkodtak a gránátok, valóságos tűzfészek lett a szakaszom frontja: a Schleife. Eddig csak kitartottam jó ágyamban, de addig míg deszkafedezékemet helyrehozzák, legalább is az éjjelekre a kavernába kell költöznöm.

*

Éjjel a kavernában. Az emberek fáradtan szuszognak. Csend. Mély halott csend. A telefonista a tenyerébe hajtott fejjel, félálomban ül a kagylóval a fülén. Hova gondolhat ebben a nagy csendben, lábával valami egyhangú, öntudatlan taktust ütögetve, halkán, egész halkán álomba feledkezve? Talán csak a nagy semmire. Unalmas dolog lehet egész éjjel az áram sercegését hallgatni a vékony drótban, és várni valami eseményt. A lámpa sárgán ég. Tolmein körül tompán dörög az ágyú. Félegy. Épp az imént vágott ide két tíz centiméteres. Már most a feszült várakozásban szinte megnyugtató, hogy baj nélkül túl vagyunk rajta. Hajnalig még hátra van két-három ilyen beköszöntés ...

A telefonista felriad. Summeroz. Jelenti a századparancsnokságnak: Délelőtt nulla óra 30 perckor két tíz

centiméteres gránát a Zugskommando elé vágott. Veszteség nincs.

Schluss.

Tovább bóbiskol.

Rossz éjszakák. Több mint egy hete. Nemcsak a gránátok miatt. Türelmetlenül várom a szabadságomat. Minden nap esedékes. Ha támadás indulna, akkor vége. Milassinnal már alig lehet beszélni. Tizennégy hónap óta várja a szabadságot. Elviselhetetlen ez a bizonytalanság, a várakozásnak ez a feszültsége. Nem érdekel semmi a világon. Olyan buta az élet, nincs semmi értelme. Ha nem tudok szabadságra menni, mit ért ez az egész kínlódás?! Gyűlölök mindent, mindenkit, magamat is, miért nem tudok belenyugodni, mit remélek, várok mindig. Miért nem tudok lemondani?

Április 30. Kezembem végre a szabadságlevél. Hol lesz este innen? Hát még holnap után!

András Károly, önkéntes káplár – zászlós – hadnagy; 386-os zászlóalj, Isonso Arme; Szabadkai cs. és kir. gyalogezred

MÁJUS 22.

Letelt a szabadság, gyors szárnycsapással eltelt a hús nap.

Micsoda szerencsém volt. Néhány nappal elutazásom után ránk zúdult teljes pokoli irtózatával az olaszok rég várt 10-ik offenzívája. Ezt legalább becsaptam.

Amíg távol voltam, hihetetlen változások dúlták fel a frontot és egész környékét. (...) A vonat csak Podmelecig közlekedik. Tudakozódásomra a kalauz vállvonogatva válaszol.

Az egész vidék, hogy úgy mondjam magából kikelve. Podmelec hatalmas megrázkódtatás nyomait mutatja. Mintha a háború egy messzire kicsapó hulláma egész idáig vetette volna ki viharos dühöngésének tört roncseit egy borzalmas elemi csapás erejével: félkerékre rogyott csonka ágyuk, szétlőtt autók, összetört szekerek végelethetetlen táborra, mellékvágányra tolt vagonroncsok, de a mellettük futó sínpáron a dacosan ellenálló erőnek zavartalan lüktetése ontja már a bőséges tartalékokat emberben, anyagban vadonatúj zöldre máztolt tábori ágyuk, minden fajta kaliberűek, szekerek végelethetetlen sorban várják a kirakodást, s a messzi környéken, teljesen újonnan felszerelt útban lévő Marschkompgniek özönlik el az utakat, melyek a tolmeini hídfő és Auzza felé vezetnek.

A Bahnhofkommandóra sietek, ahol már részletesebb híreket hallok: a 10-dik offenzíva tizenöt nap óta teljes erővel dühöng. A tolmeini hídfő három napos heves pergőtűzet állt ki, s két nap óta bár némi nyugalom észlelhető, de azt újabb erőfelfejtés fogja követni ... legalább is valószínű, mert a talián az óriási veszteségeivel szemben eddig számot tevő sikereket nem ért el, s föltehető, hogy ekkora áldozattal több eredményt akar kicsikarni.

Nincs türelmem megvárni a tisztí autó indulását, leküzdhetetlen vágy űz, hogy minél hamarabb viszontlássam a frontot, a szakaszomat. Gyalog indulok el a legrendetlenebb tempóban nyüzsgő országúton. Autók, szekerek vég nélküli, pokolian lármás tömegében, lassan cammogó sebesült transzportok között küzdöm át magam Sveta Lucia felé.

Grapa falu előtt, a Bacsza patak mellett elterülő réten hevenyében felállított kovácsműhelyek, tréntáborok kocsijai között rengeteg sebesült hever a nap pállott, fülledt melegében. Végtelen nyomorúságos látványt nyújt a sok rongyos, tépett baka, akik véres sebeiktől

összetörve, fájdalomtól kínozva, katonás tartásukat elvesztve szenvedő emberré váltak, és a túlsúfolt segélyhely előtt sorukra várva, lent a megapadt patak piszkos, véres vizében hűsítik, mossák égő sebeiket. A Hilfplatz szobájából pedig szünet nélkül hordják a szekerekre a félholt, csonka, agyonpólyált súlyos sebesülteket.

A nagy lármába belehasít a szegény sebesült múlik reszkető, idegekbe markoló fájdalmasan elnyújtott segélykiáltása. Az eleven húsnak fölszakított lángoló vörös foltjai, a gennyes állati és emberi sebekből szivárgó vér forró párája gyötrő émelygéssel töltenek el. Beleszédülök, olyan rosszul fog el. A kép kiáltó ellentétével emlékembe varázsolja a feledhetetlenül boldog reggelt, amit a ringó Pullmannkocsi ablakából az első májusi reggelre virágba borult Balatonpart nyújtott. Az integető, mosolygó fehér ruhás lányokat a zöld sétányokon, Balatonboglár, Lelle, Földvár, Siófok boldog képeit. Az éj borújából ébredező reggel tündéri színeit, az ég és a víz végtelen ölelkezését és a vágyaimnak megvalósulást ígérő hazaérkezés felejthetetlen hangulatát...

Micsoda szörnyű ellentét!

Forró porban fulladozva, tébolyult tülekedésben süketen, bódultan haladok előre. Az életből a halálba.

Bacsza, a csendes, barátságos falucska most már halotti komorságban, üszkös romokban hever. Az út telve mély gránátlukakkal. Pusztulás, gondterhelt arcok mindenfelé. Sietni, sietni, sürget, hajt valami. Most már úgyis mindegy!

Milassin, húséges árnyékom, lábam nyomában iparkodik, liheg, izzad a nehéz Rüstung alatt, közben minduntalan kibugyog felkavart belsejéből a fölösleges elkeseredés. Szünet nélkül fecseg, pedig, hogy meghalljam hangját, ugyancsak kiabálnia kell. Olyan, mint egy gyámoltalan gyerek, akit egy neki semmiképpen nem tetsző helyzetbe kényszerítettek, s most minden új benyomás hatása alatt meg nem szűnik méltatlankodni.

Egy kis csapat jön velünk szembe. Nem állja meg, hogy feléjük ne kiáltson az elvonuló szekereken és autókon át:

– Hé, testvér, magyarok vagytok-e? Ugyan, mondjátok már, mi újság az állásban, hol sebesültetek? De azok mennek egykedvűen tovább, nincs sok kedvük mesélni, talán nem is hallották a szót magukba feledkezve.

Egy baka magában erőlködik, jobb karja ideiglenesen kötésben. Ezt viharos ovációval köszönti:

- Ej Kovács komám, hallod-e Kovács Pál. Ismersz-e még ember a 19. marsból? Hát bekaptad testvér? Állj meg mán egy kicsit!

A nagy tolongásban ez teljesen lehetetlen.

- Mondd mán, mi újság - kiált keresztül a rettentő kavarodáson.

- Semmi különös - kiált vissza amaz.

- Hát pergőtűz?

- Az vót három napig. De nem abba sebesültem. Isten áldjon!

Búcsút int bal kezével. Elnyeli a forgatag.

Milassin az úton végig rendületlenül fecseg. A hídon túl, Sveta Lucia után hegynek föl végre elhallgat, amikor a maszkírozott útra érünk, ahol már egyedül vagyunk ketten, s a Hrad Vrh jól ismert csúcsa feltűnik, végleg elnémul. Így érkezünk meg teljes csendben, kifáradva a fenekestől felfordult Höhlébe.

COTE 549. 1917. AUGUSZTUS 12.

Keserves napok zúdultak ránk. Úgy kell berendezkednünk, hogyha az utánpótlás megakad a mind hevesebb gránátűzben, magunkra utalva valahogy átvészeljük a nehézségeket az egyik éjjel felküldött készletekből. Ezek között volt két zsák olyan élelem, amelyet a bizalmas parancs szerint csak a pergőtűz esetén szabad a parancsnoknak szétosztani. Megnéztük, mi van benne. Egyikben szardínia, másikban csokoládé. Köszönjük szépen a gondoskodó felsőbb vezetőségnek a csemegét, csak legyen hozzá étvágyunk! Megpepszdült a hegy. A tűzérési legénység is, kikből eddig senkit sem láttam, kibújt a hegyoldalban alattunk beépített barakkjából, új feladatában sűrög-forog. Messzelátót építenek a Messe előtti térségen, amelyből hátrafelé tarthatjuk szemmel a terepet. Megjavították a megrepedt kemencét, hogy legalább naponta egyszer melegen kapjuk szűkös eleségünket. Az üteg parancsnoka sebtiben egy csoportot állított össze, melynek feladata a hegy déli oldalán levő természetes barlangnak mindnyájunk részére alkalmas búvóhelyé alakítása.

Zeng-zúg körülöttünk a levegő. Most már biztos, hogy az olasz meg fog bennünket támadni. Hogy lesz, mint lesz? - ezt találgatjuk. Komor a hangulat, meg is fogyatkoztunk. Szűkszavúak lettünk. Megisszuk a reggelit, és szétválunk, ki-ki a szolgálatába megy. Előszedjük acélsisakunkat, pisztolyunk készenlétben, fölösle-

ges dolgainkat csomagoljuk minden eshetőségre. Nem beszélünk róla, de tekintetünk meg-megakad egy néma pillanatra egymáson búcsúra készen... mi lesz... hogy lesz... ezt kérdezzük némán egymástól. Minden esti búcsúnál, mikor magányos erdei lakomba készülök, kemény kézfogásunkban benne van, amit elhallgatunk, meddig lesz így? ...találkozunk-e még reggel is?

Minden nap rosszabb hírek. Mai felderítő repülő jelentés szerint nagy csapatfelhalmozás észlelhető az ellenséges oldalon. Érthetetlen, hogyan engedhette a vezetőség ezt a felvonulást ellenünk idáig kifejlődni. Hatodikán Selóra százötven gránát esett. Délelőttünként nagy a repülőtevékenység fölöttünk és Auzza fölött. Sajnos a mi nehézkes gépeink nem tudnak sikeresen beavatkozni. A napokban fölöttem lőttek le egyet a digók két percnyi légi harcban. Ma is hét „viharmadár” kószál a levegőben, sőt egy léggömböt is észleltünk, a mozgó harcok legjellemzőbb kísérőjét.

Azt hiszem, hogy már csak napok kérdése, és a harcok hullámai idáig fognak csapkodni. Amennyire lehet, készen várjuk. Hétezernél több gránátja van az ütegnek, a parancsnok szerint soha ennyi muníciója nem volt még felhalmozva, amióta a háború tart. És ha egyetlen lövést sem fogunk tudni leadni?! ...Hogy miért? Nem tudnám megmondani, csak úgy érzem. Az ellenség óriási túlsúlyban van. Az olasz hegyek tömve ágyúkkal, amik ontják a gránátzáport. Valóságos vas- és tűzbúráként elzárnak a hátsó régióktól. Lapos pályájú mezei ütegeink halálra vannak ítélve. Az egész front fölött az olasz tűzérési tartja kezében az uralmat, a mi óránk majd csak akkor jön el, ha az öngyilkossággal egyenlő önfeláldozással magát a hegyet kell megvédenünk.

Vasárnap délután van. Talán az utolsó, amit itt töltök. Alkonyra hajlik az idő. Szép a nyár fénye az égen, még szép az erdő ...de recsegnek, ropognak, hányódnak szanaszét benne a gránátok. Egész délután a völgy fölött terjengő lőporfüst-fátyolt nézem. A gyászos füst sötétjében megbúvó Selót, a minduntalan szétcsapó, fekete földdel keveredett gránátfelhők borzalmas látványát, a pehelyként szerteszét ropkodó tépett szálfákat s egyéb roncsokat. Látni egy év keserves munkájának szörnyű pusztulását és az ott élők szenvedését egy délutánra éppen elég borzalom. Lejöttem, elég volt.

Szegény Rosner bajtársam jut eszembe, nemrég kaptam egy barátom levelét, melyben a haláláról értesít,

hát már ő is odaát van. Ő a tizedik, aki az önkéntes szakaszból hiányzik. Mintha az a régi májusi délután volna a tisztiskola lármás folyosóján, mintha semmi sem történt volna azóta, mintha sarzsi nélküli önkéntes volnék, és az unalmas szolgálati szabályzat óra alól szabadulva sétálni indulnánk, úgy áll előttem.

Életemre gondolkodom. Semmim sincs. Csak egyet viszek magammal a sírba, ha meghalok, a legszebbet, legtisztábbat, legédesebbet, amit mélyen a szívemben őrzök: édesanyám könnyes búcsúcsókját. Ez mindenem most ebben az órában, ezt kaptam az élettől eddig, amit érdemes magammal vinni.

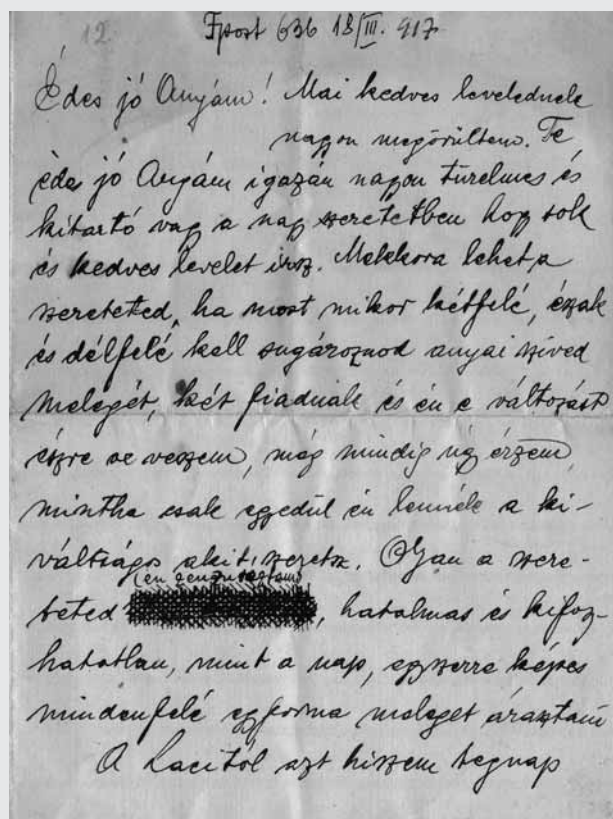
GRUDENZA. DIVISIONKOMMANDO, 1917. AUGUSZTUS 25-26.

Egyelőre megmenekültem. Ő ez a szó semmit sem mond. Az ezerszeres halálból menekültem. A Cote elveszett. Nem tudom, mi lesz. Holt fáradt vagyok.

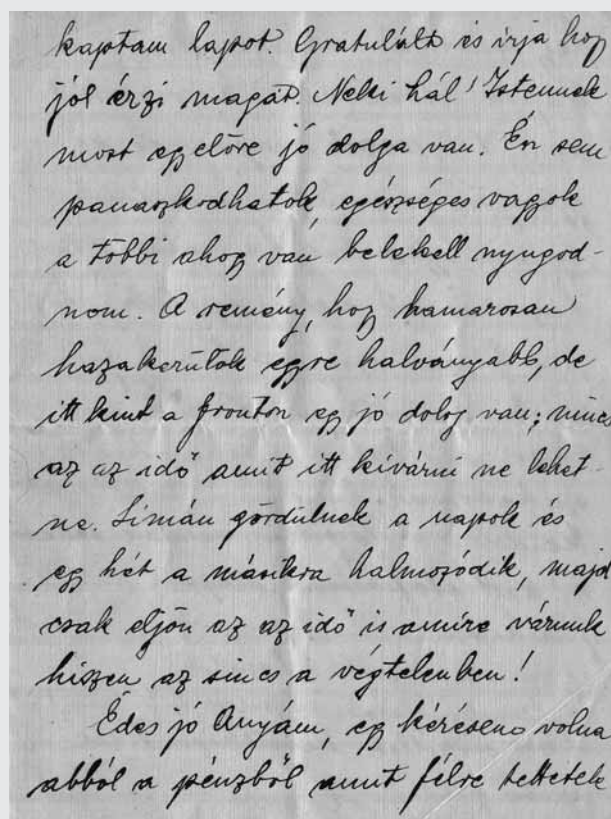
Reggel hagytam el a hegyet, hétkor még ott álltam tizedmagammal, ismeretlen ezredekből valókkal, akiket úgy sodort össze a rettenetes vihar. Már akkor az ütegből nem volt ott senki, kora hajnalban a két ép

ágyúval lelopakodtak, egyedül maradtam Milassinnal. Borzasztó volt nézni tehetetlenül, mint özönli el a hegyet a digó. Aztán csak el! ... járatlan erdőkön, hegyeken, gránátútzenében álló szakadékokon, a legrövidebb úton ide, a még helyén álló legközelebbi parancsnoksághoz. Kilenc órai csavargás után, délután 4 óra tájban érkeztem ide, Grudenzára, a Divizionkommando szállására. Már előttem fehérlettek a kis fészek házacskaí, de még mielőtt beértem volna, hirtelen három Caproni kerekedett a falu fölé. Egy bozótban rejtőzve kivárom, míg nyolc rettentő bomba szanaszét hányt mindent a falucska körül. Még a bombázás izgalma reszket a faluban, mikor a parancsnokság házikója elé érek. Nincs is mit sokat keresgélnem, Metzger altábornagy urat az ajtóban találom. Egyenesen feléje tartok, mert már rám szegzi a szemét, és vár. Csak úgy feketén a lőporfüsttől és a tizenhárom napos mosdatlanságtól, eléggé feldúltan a nagy úttól és a fáradságtól jelentkezem. Az altábornagy úr látható érdeklődéssel fogadja jelentésemet.

– Akkor most hadnagy úrtól mint szemtanútól végre pontos híreket kaphatok. Az utóbbi órák zűrzavarában annyi ellentétes jelentést kaptam, hogy magam sem

Levél a frontról 18/III. 917

ismerem ki magam. Kinek a kezén van jelenleg a hegy?

- Pillanatnyilag az olaszok birtokukba vették az elhagyott tüzérségi állást. Ezzel a néhány emberrel utolsónak hagytam el a Cotét, mikor az olaszok felhatoltak a hegygerinc déli oldalára.

A továbbiakban az altábornagy úr tüzetesen kikérdezett az utóbbi napok eseményeiről, sőt felbátorított, mondjak véleményt a tüzérségnek és a gyalogságnak a harcok alatt tanúsított magatartásáról. Részletes beszámolómmal meghallgatása után szállást rendelt nekem és Milassinak.

Augusztus 26. Jót aludtam, tizenhat órát egyhuzamban. Milassin csak ebédre, mert felkelteni. Délután jóleső csönd vesz körül. A két nyitott ablakon besüt az augusztus édes délutáni fénye. Jóleső csönd vesz körül. Kényelmesen elhelyezkedem az asztalnál. Előttem a naplóm. Milassin a hátam mögött szakszerűen átcsoomagolja a hátizsákot a további útra. Elhatározom, hogy nem veszem igénybe a kapott három nap szabadságot, és minél előbb visszatérünk a zászlóaljhoz. Rágyújtok egy cigarettára. Egy percre tenyerembe hajtom a fejem.

Leg drágábbamint azt a levelet meg-
kapod ötven (50.-) koronát kül-
deni, t. i. veszek magamnak egy
gyönyörű orviam és csónakotok
és még egyenruhát, ha utalán táu
hozameheték esetleg áprilisban, hogy
ne hosszú megint k. u. k. fahu-
richi mirottona. Amint már
egyszer említettem, a fehér neműim
szakadoznak, karimájaim (kettő!) zseb-
kendőim mulo' felben vannak tehát
ki kell stafirognom magam minden
féle képen. Néha becsusszok az emberek
egy városba szokkal hozatok.
Mindnyájaitokat (persze hidi német is!)
sokszor csókollak kiváltképen Téged
szerető fiad Mátyás

A levél utolsó oldala

Hát hogy is volt, mi is történt az elmúlt tizenegy napon?

Amit hetek óta vártunk: tizenharmadika hajnalán teljes erővel felbőmböltek a talián ágyúk. Délre levő szomszédainknál, Auzza és Plava környékén már ré-
góta dübörgött a föld, és bár mindennap vártuk, mégis megdöbbenett az elháríthatatlan tudat, hogy ránk is elkövetkezett a pergőtűz. Zuhogtak a gránátok már többé nemcsak túl rajtunk, hanem a nyakunk közé. A hegytetőről kőzapor zúdult ránk. Délután már nem lehetett mozogni a hegyen. Tomboló orkánban zuhogtak a gránátok, négy óra tájban már hatalmas láng- és füst-felhőben állt a hegy. Rengett a föld, mintha dühödt vil-
lámok készültek volna kettéhasítani. Vehemens szél-
vészben vágott be a sárgás, szennyes, fojtó füst. Azt hiszem, egyikünk sem számított akkor arra, hogy es-
tére még valamennyien élve fogunk kibújni az egérfo-
góból. Elhalt ajkunkról az akasztófahumor, amellyel addig csitígtattuk idegeinket, elhalt a szó, némán lesve egymást, vártuk a véget, olyan irtózatossá vált a tűz.

Éjjel a kavernában aludtam, de a nappalt az életve-
szélyesen megközelíthető alagútban töltöttem a telefon
és az összelőtt megfigyelő állomásból ide mentett mes-
szelató mellett.

Bolond napok következtek.

Mindjárt az első napokban egyik töltenyraktárunkat felgyújtotta egy 21-es, és a robbanó, őrlítő detonációk vastag füstje szinte elsötétítette a napot, tikkasztó for-
róság perzselte bőrünket. Ezekben a súlyos napokban csak egyszer étkezünk, szűkösen, étvágy nélkül.

Ebben a dühöngésben egy halvány sugár derült rám 17-én. Selóból telefonértesítést kaptam soron kívüli hadnagyi kinevezésemről. A jó Milassin nem restellte a nagy harci tűzben azonnal fölvarrni zubbonyomra, az - egy társamtól ajándékba kapott - arany csillagot.

Augusztus 20. Élőhalott állapotban teltek a napok, a helyzet válságosra fordult: a pergőtűz még erősödött. Délután a tetőpontját érte. Már most mindenki egy-
kedvűen várta a szűk alagútban a fejleményeket. Alig volt levegőnk, akit kint ért az ágyúzás, ide zsúfolódott össze a pokolból. Egyik telefonistánknak, a vezetékek vizsgálása közben egy 21-es töből szakította le a lábát. Még élt, mielőtt a kavernába cipeltük volna, útközben anyja emlékét szüntelen idézve meghalt. Barátján, egy

bécsi fiún a látvány hatására dühöngő sírógörcs vett erőt.

Egész nap a telefon mellett ültem, fülemen a kagyló, hogy minden hívásra válaszolhassak és jelentéseket vegyek, továbbítsak. Gyűrött noteszomba mindent azonnal rögzítettem. Telefonjárőrünk állandóan kint járnak, de a hosszú vezetékkel lehetetlen rendbe hozni az állandó gránáttűzben. Zászlóalj-jelzésekkel próbálkozunk, de sehol sem találunk felvevő állomást. Jelzőjárőrünk öt perc alatt két emberét veszítette el. Alkonyatjában megjelent Banfield kapitány, egy pompás, nagyszerű katona, aki a völgytorokból egy 37-esekből és 86-osokból összeállított századot vezetett föl a hegy védelmére. Sajnos, a segítségnek majdnem fele kisebb-nagyobb sebekkel, véres kötésekkel érkezett fel.

A digók szerencsére lassan haladnak, mert csapatunk hősieken küzdenek. A 4/19. népfölkelő honvédek a támadás súlypontjában megsemmisítő vereséget szenvedtek, vezetőjük, Bozó kapitány is súlyosan megsebesült, megmaradt alig száz embere már nem képes semmi ellenállásra.

Augusztus 21. Hajnaltól délig szállingóznak fel a hevenyében iderendelt csapatok: 37-sek és újabb két szakasz 86-os. A Cote délfelé előreugró fokára fölállítják a ritkás fenyvesbe rejtve gépfegyvereiket, gyalogsági ágyúinkat. Ezzel, ami rendelkezésre áll, megtettünk mindent a védelemre. Ágyúink azonban hallgatnak, nincs már időellenkező irányba beépíteni őket, hiszen hátrafelé kellene lönniük. Mindenfelé elcsigázott bakák hevernek megsebesülve, bekötött fejjel, a szomjúságtól, láztól gyötörtén.

19 óra 50 perckor heves gépfegyvertűz kelepel fel alattunk Logban. Eszerint dél felől körülöttünk félkörben mind szűkebbé szorul a hurok. Banfield kapitányal az alagút nyílásához bújok, hogy tájékozódjam a helyzetről. A szemlélésbe elmerülve az utolsó pillanatban hallom egy 15-ös suhogását, csak kettőt tudok ug-rani, a légnymás földhöz vág, gerenda, kő hull rám. Kikecmergek a falnak dülő hullámpléh alól, megmenekültem, nincs semmi bajom. Banfield kapitány élet-telenül fekszik egy lépésre tőlem. Néhány odarohanó katonával felkapjuk, nehezen élesztgetjük. Lassan nyeri vissza öntudatát, de furcsán viselkedik, félrebeszél, értelmetlen parancsokat ad, majd ültében hátrahanyatlik, és mély álomba merül.

20 óra 30. Zárótűzet kérnek a balszárnyon.

20 óra 36. Zárótűz! A taliánok ordítását hallani. Egy ágyú sem szól. Sürgős a zárótűz. Segíteni ...segíteni a szegény bakáknak. De melyik ütegnek továbbítsuk az avisót? A „Rattenbocknak” továbbítom a kérést. Sürgetésemre a válasz:

– Jól van, küldjétek Laufer zászlóst egy pontra, ahonnan belát, és az üteg belövi magát. Egy másik üteg is jelentkezik, de ennek is megfigyelő kell. Élethalál harc-ról van szó, és az ütegek tehetetlenek, mikor villámgyorsan kellene cselekedni. A hátunkba került digó el-len nincs egy gránátunk sem, mert ütegeink egyike sem készült erre az eshetőségre. Fél tíz tájban a há-tunkba zuhognak a gránátok. A legnagyobb megdöb-benéssel, elkeseredéssel rájövünk, hogy saját tüzésé-günk lő a legnagyobb hevedséggel. Az eszeveszett fe-jetlenségben tájékozatlan tüzéségünk a saját vonala-inkat bomlasztja. Egy óránál tovább tart, míg sikerül kikorrigálni a veszedelmes tévedést.

Éjjel a digó gázgránátokkal árasztja el a hátrább fekvő völgyeket. A gázgránátok jellegzetes halk lihegésükkel halált sziszegve surrognak fönt a sötét égen.

Augusztus 22. Így ér az új hajnal. Általában csende-sebb ez a nap, a lőporfüst sűrű köde fedi be a vidéket. A taljánok úgy látszik pihenőt tartanak.

Augusztus 23. Hajnalban a 37-esek három elkeseredett támadást vernek vissza Lognál. Selót ezen a napon ir-galmatlanul megdolgozzák a szörnyű 50-es aknák. Va-lami egészen különös erejű robbanószerrel vannak töltve, nem hatolnak mélyre, a föld színét érve azonnal robbannak, az iszonyú erejű robbanásuk morális hatása rettenetes. Bár légvonalban tőlünk három-négy kilo-méterre robbannak, idegeink alig bírják. Mi lehet ott lent?! Este fél nyolckor a tüzéségi parancsnokság vá-ratlanul életjelt ad magáról: parancsot kap az ütegünk, készítsen mindent elő a levonulásra. Ebből eleget lehet érteni!

Augusztus 24. A parancsnokság újból jelentkezik: for-dítsuk meg az ágyúkat, és lőjünk a hegyzúgba, ahogy csak a csövek bírják, ha azonban ez nem lehet, akkor haladéktalanul fel kell robbantani az ágyúkat, amiket azonnal nem lehet levontatni. Hát ezért szenvedünk itt annyit! Két ágyúnk már elpusztult, kettőt a tüzerek a szürkület leple alatt levonszoltak a hegynyeregbe.

András Károly hadnagy térképtáskája 1915-ből

Maradt két, alagútba épített ágyúnk. Ezeket kell most felrobbantani!

A kavernában mindnyájan tanúi voltunk a jelenetnek, mikor a főhadnagy úr sápadtan, remegő hangon felszólította tisztjeit, hogy valaki, aki önként jelentkezik, teljesítse a parancsot. Senki nem jelentkezik. Kénytelen a legfiatalabb tisztet kijelölni. Dermedten vártunk. Jó idő telt el, mikor támoilyogva megjött Schultz hadnagy, arca halálsápadt volt, könnyezve, artikulálatlan hangon jajgatva lóbálta kezében a szétrobbantott ágyúk závarjának egy-egy darabját. Szája széle szederjes volt, és úgy reszketett, hogy nem volt képes egy ép szót ki-nyögni. Eszméletlenül rogyott össze a főhadnagy lába előtt. Nehezen lehetett életre keltetni. Aztán meg alig győztük vigasztalni.

Tehát minden elveszett! Este elérkezett a búcsú nehéz pillanata a levonuló üteg tisztjeitől.

Így aztán erre az utolsó éjszakára egyedül maradok Milassinnal a kavernában. A tüérek mind elvonultak. Az éjszaka különös, halálos csendben telt el. Hajnalban azonban hirtelen fejveszett kavarodás támadt, a hegy védelmére rendelt gyalogság maradványa rohan el a kavernanyílás előtt, egyikük beordít:

– Van itt még valaki? Itt az olasz, ...már a konyhában fosztogatnak.

Kirohanok, körülnézek. Alig száz lépésre tőlem a gépfegyver tiszthelyettesét és egy tisztet cipelnek el a taliánok. Előrántom a pisztolyomat, de ez már csak, amolyan reflex. Milassin kirohan, alaposan felmálházva.

– Gyerünk hadnagy úr, ha nem akarunk Rómában abfürölni.

Útközben az erdőben csellengő bakákkal találkozom. Ez az egész, ami visszamaradt a rajvonalból. Sokat pusztított el a gránát, a többi a harcban fogyott el vagy elfogták. Rajvonal már nincsen, a hegy elveszett. Az embereket, lehetnek vagy tizenöten, magammal hozom. Útközben Milassinnal alkudozva sok kedves könyvemtől kellett megválnom, többek közt gyönyörű illusztrált Horatius albumomat kellett hosszas lelkitusá után a járatlan erdőben eldobnom.

Egyszer csak szembe jön velem a divízióartalék, a 6-osok zászlóalja a nagyszerű Rátvay őrnagy vezetésével. Biztosított menetben, feltűzött szuronnyal, óvatosan tapogatóznak előre Lom di Tolmino dombjain megbújva a Cote 549 felé. Jelentkezem az őrnagy úrnál, helyzet-

képet adok a Cotén lefolyt eseményekről. A taljánokat most könnyű megállítani, mert a konyhán fosztogatnak – mondom. Az őrnagy barátságosan fogadja jelentésemet, a megadott irányban meggyorsítja a menetet. Egy villanásra emlékembe idéződik egy délelőtti szabdkai hadgyakorlat, mintha csak az volna, olyan vas nyugalommal halad előre a menet. Isten vezérelje őket!

Hát így történt. Ahogy tudtam, megírtam a nehéz napok történetét. Félreteszem egyelőre a naplót.

És most itt az este. Milassint eligazítom. Holnap reggel ötkor felkelés, s indulás tovább a zászlóaljhoz.

1918. AUGUSZTUS 30.

Utolsó napom a hadrakelt seregnél.

A reggeli kihallgatáskor átvettem a két és fél hónapi főiskolai szabadságra szóló parancsot. Folytathatom jogi tanulmányaimat. Jó kis születésnap ajándék: éppen tegnap volt a születésnapom. Huszonnégy éves vagyok. Nagykorú. 1916. augusztus 31-én este 7-kor jelentkeztem a seloi rompince sírjában harctéri szolgálatra. Ma 7-kor tehát letelt a kerek két évi harctéri szolgálatom. Egyhuzamban a legtöbb hadiszolgálat az érdekeltek között, tehát jogosan jár nekem ez a kedvezmény.

Két év egyhuzamban, de nagy idő volt, ha most visszapillantok. Nyugodtan veszek búcsút bajtársaimtól, sok ezer veszélyben megtettem kötelességemet. Úgy érzem, befejeztem a háborút. Szabadságom november 26-án jár le, nem valószínű, hogy vissza kell térnem a frontra. Vége közeledik a háborúnak, mely már régóta elvesztette azt a célját, amelyért fegyvert ragadtunk, elfajult az idegen hatalmi politika szolgálatában. Ez már nem érdekel. Búcsúzom megint, mint mindig a két év alatt. De most az egyszer nagyot fordul velem a kerek.

Hazamegyek, megint négy fal között élni, iskolapadban ülni. Ezt bizony újból meg kell szoknom. Eleinte nehéz lesz, mert ennek a két évnek legnagyobb emlénye az volt, hogy minden napja szabadban, a természettel szoros együttérzésben telt. Szabadban, a végtelen térben, fejem fölött az égboltozattal. Akár egy száraz bokor mellett álltam a tavaszi fűben, akár téli hajnalok lilásan derengő, dermesztő hidegében vagy nyári nehéz zivatarok égzengésében – gondolataim,

érzéseim mindig a nagyszerű végtelent száguldották át. Lehetett volna másképp itt kitartani?!

Eső és szél cserzette arcomat, érzelmek forró heve és vihara edzette lelkemet. A huszonkét éves, álmoktól bódult ifjú, aki voltam, így értem meg a harctéri megpróbáltatások iskolájában, élmények és tapasztalatok szakadékain átvergődve az élet szépségének visszaját megismerő férfivá. És így nőttünk apáink fölé mi, harctéri fiatalok.

Ha most visszatekintek a két év nehéz útjára, mit feljeljek a kérdésre: mi volt rosszabb? A két tél dermesztő hidegének csontot fagyasztó fizika kínja? A pergőtűzek borzalma? Vagy a nyári éjszakák csillagfényes égboltja alatt a a térben és időben végtelen távolba szakadt ott-hon felé sóvárgás? Nem tudom. De mindenütt egy volt a kiábrándító végtelen magány. A tolongó tömegben, amelyben éltem, egyedül voltam.

SZABADKA, 1918. SZEPTEMBER 3.

Tegnapelőtt este érkeztem ide. Pontosan két év után. Zsebemben van az okmány: a félhavi főiskolai szabadságra szóló nyílt parancs. Mehetek haza, azt hiszem, véglegesen. Vehetem elő az indexemet, s folytathatom az abbamaradt jogászéletet, ha ugyan van értelme. Ha ez a kétévi kaland nem jön közbe, kész ember lennék már. Az öreg frontkutya majd beülhet megint a szűk iskolapadba. Mindegy, csak hogy már itt tartunk. Délután repülök haza!

Néhány órám van még az indulásig. Arra jó, hogy kiballagjak a régi halasi úton a városvégi parkba két év előtti ifjúságom nyomába. Azoknak a magasságokba suhanó lomboknak szépsége, amelyekben annyit gyönyörködtem, két év avarjába hullott.

Mi ott kint mindent megtettünk, ami tőlünk tellett. Készek voltunk minden áldozatra, de azt hiszem idehaza a sok lógóstól lesz még egyet-mást számon kérni, akik a szenvedésünk árán oly bőséges sápot húztak!

Lám, milyen más képe van a városnak, mint két év előtt! Szürke hétköznapi unalma nehezedik a szép központ poros terére. Közönyösen lótfut mindenki saját apró-cseprő dolgai után. Itt már mindenki unja a háborút. Csak hogy mi nem unjuk, hanem átkozzuk, és szívünk vad gyűlöletével gyűlöljük ezt a háborút, és egy igazabb világot követelünk ezután. Odakint még mindig vérzik, pusztul az ország színe-virága. Fele sem fog

közülük visszatérni, de ki törődik ezzel?! A hadigazdagok vagyonokat dőzsölnek el esti dáridóikban. ..Egyik oldalon nyöszörög a háborús nyomor, másik oldalon ordít a zsíros jólét. Közeledik a vég: a leszámolás órája! Jobb erre most nem gondolni.

Beülök a Központi Kávéházba. Ide rendeltem Milassint, hogy az ő dolgát is megbeszéljük.

- Milassin koma, tárgyaljuk meg a maga dolgát. Két és fél hónapi szabadságunk van.

- Az én dolgom már rendben van, hadnagy úr. Én már nem igen veszem föl a mundért.

- Ez nem olyan egyszerű! Beszéltem Császy százados úrral, megígérte, maga P. alezredesnek lesz a Dienere. Legalább biztonságban lesz.

- Dehogy leszek én más szolgája (...) Dehogy leszek én más szolgája. Ha én olyan szolgaféle lettem volna, megkövetem hadnagy úr, csinálhattam volna olyan üzletet, hogy no. Grazban a Rényi főhadnagy úr havi 20 koronáért csalt magához. Mehettem volna Pósz százados úrhoz is. Én csak a hadnagy urat szolgáltam, mert megszerettem. Édesanyjának még tavaly megígértem, hogy vigyázok magára, s ha csak azon múlik, egészségesen hazahozom. Még a harctérnél is jobban köllött ott Grazban féltetem a sok ki-bejáró nőtől. Megkövetem hadnagy urat, de tíz évvel öregebb vagyok, nagyon könnyen tetszett barátkozni a nőekkel. Amikor a hadnagy úr nem volt ott, úgy elzavartam őket, hogy nem mertek visszajönni.

Míg a vonatot vártuk, visszaidéztük sok emlékünket. Befutott a vonat. Elérkezett a búcsú perce.

- No Milassin koma, Isten segítségével kikerültünk a „gábéból”. Most már csak arra vigyázzunk, hogy valahonnan gellert ne kapjunk. Vigyázzon magára nagyon, s ha valami van, azonnal értesítsen! Kezet ráztunk, és valahogy egy indulattal megöleltük egymást.

- Isten áldja, hadnagy úr - szólott Milassin hatalmas könnyekkel a szemében.

- Isten áldja! Isten áldja! És a vonat megindult, ... meghatott szívvel gondolok vissza e percre.

BUDAPEST, 1918. OKTÓBER 31.

Lázálmok, rémhírek, megdöbbentő események tombolása közben közeledik a vég.

Az ötven hónap óta dúló háború végső pusztító erejével sodor történelmünk legválságosabb katasztrófája

felé. Hadinaplómnak nincs tovább folytatása, el kell búcsúznom ifjú álmaim, emlékeim, szenvedéseim világtól azzal a világgal együtt, amelynek védelmére annyi áldozatot vállaltunk annyi millióan. A még javában tomboló események folyamán nem tehetek mást, mint az egyszerű krónikás fegyelmével magam írom meg hadinaplóm utolsó, legnehezebb fejezetét. Szív-szorongató keserűség tartott sokáig vissza, míg végre rászántam magam e nehéz sorok írására. Nem ilyen nehéznek képzeltem a feladatot, mikor bolond fiatal fejjel elhatároztam, hogy életem e nehéz szakaszát megírom. Megcsalatra a férfias bátorság, a hősi áldozat eszményétől és a haza védelmének gyönyörű ábrándjától odalenta a harctéren a tömegmészárlásra felkészült gépháború borzalmára ocsúdtam, aztán lassan felismerve a háború aljas politikai indítékait, a valóságot meghamisító frázisoktól megémelyedve nem egyszer kétségbeesetten elhallgattam.

Megkezdődött a frontról érkező rémhírekkel a borzalmasabbnál borzalmasabb események híreinek szál-lingózása. Úgyszólván naponta hozta a posta jóbarátok, ismerősök halálhírét. A spanyolnátha lázában vergődött a város megtizedelve a háborús ínségben legyengült lakosságot. Az élők mind hangosabb morajlásával készülődik a forradalom. Az utcákat elárasztotta az ország minden tájáról idevetődött sok elcsigázott, kötelékétől elcsavargott katona. Sápadt arcukon a négyévi szenvedés kőkemény barázdáival, szemükben a végső elszántsággal, rekedt kiáltásaikban a számonkérés követel egy jobb világot. Ki ne adna igazat annyi vérrel és áldozattal megfizetett követelésüknek? De higgadt, bátor vezetők nélkül hova vezethet ez a fejetlen őrjöngés? Az életükért reszkető gyáva vezetők a pusztulás fele-

lőssége elől eszüket vesztve menekülnek, marakodnak, alkudoznak. Ezalatt kint az utcán fegyveres katonaszökevények, börtönből szabadult fegyencek, fosztogatásra készülő csűrhe kárörvendő zajongásával kíséri az ismeretlenség homályából felbukkant szobatudós honmentők szónoklatait, akik idegen mintákra és elméletekre kitervelt forradalom útjára uszítják őket. Most, mikor a haza minden becsületes fiának legkeményebb fegyelemben, a haza minden oldalról veszélyeztetett határainak védelmére kellene sietnie. Iszonyatos, ami az ezeréves hazát és a magyar életet fenyegeti.

Éppen e napon jelentette be Tisza István a kormány hivatalos véleményét, hogy a háborút elvesztettük. Lejárt a hazugságok ideje! Tiszának volt bátorsága, hogy végre kimondja az igazságot. Ennek a sorsfordulatot jelentő őszinte kijelentésnek fel kellett volna ébreszteni minden igaz magyar lelkében a lelkiismeretet és felriasztani a végső veszedelembé került haza iránti kötelességére. De Tiszát ma délután ismeretlen banditák megölték, és figyelmeztető szava elhangzott a süket mindenségben. Tisza vértanúsága sorstragédia, mely megpecsételi az ország sorsát.

Mi következik az eljövendő napokban? Csak egy bizonyos, soha nem képzelt események várhatók! Elhangzott az őszinte, végzetes beismerés: a háborút elvesztettük!

Mi volt az ok, kinek a bűne, hogy ez lett a vég? Mi, a fronton küzdők mindent megtettünk, ami tőlünk tellett, talán többet is lehetett volna elérni több hittel, nagyobb elszántsággal, keményebb áldozatkészséggel? A hátország csüggeteg, hazaáruló magatartásán múlt-e minden? Késő ezen a rágódni! Történelmi sors telt be, melyet el nem kerülhet e gyenge ember.

ANDRÁS KÁROLY (1894–1978)

1915. október: besorozzák 6 hónapos tisztiiskolába, 21 éves, másodéves joghallgató.

1916. augusztus 24.: utolsó nagy hadgyakorlat, tisztiiskolát végzett önkéntes káplár lesz.

Szabadkát választja állomáshelyéül: 386-os zászlóalj, Isonzo Arme (Szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred)

1916 szeptemberében már a Tolmeini hídfő balszárnyán egy rommá lőtt szlovén faluban, Selóban már 4 hete rajparancsnok 14 katonával

1916. november 4.: sortüzet kapnak, „ezt a parádés éles dísz-

lövést, amellyel átestem az első vizsgán: frontkutya lettem tűzkeresztségben, elnyertem a legénység barátságát és tiszteletét (korábbi bizalmatlanság után)

Napra pontosan két évet tölt egyhuzamban a front első vonalában, a hegyen Cote 549. (Drobocnik falu, Log, Sveta Lucia)

1918. augusztus 30: utolsó napja a fronton (2 és ½ hónapos főiskolai szabadságot kap)

1918. szeptember 3: Szabadkáról elindul Budapestre

1918. október 31: az utolsó naplóbejegyzés

ERDŐS LÁSZLÓ

EMLÉKKÉPEK AZ ERDÉLYI VÉDELMI HARCOKBÓL 1916-1918

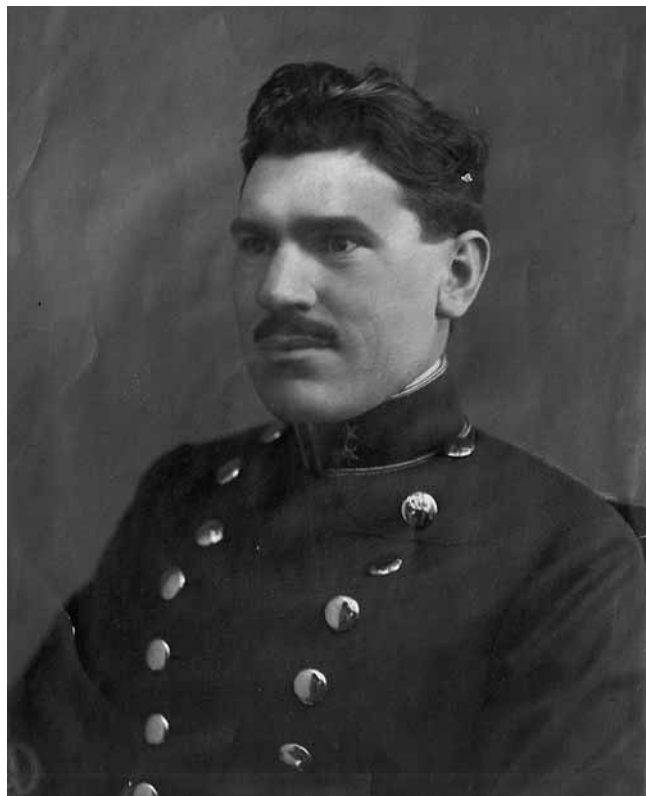
1916. OKTÓBER

Az I. világháború kitörésének centenáriumi évében ismét elővettem a családi albumból a hős Nagypám katonaképeit és a felmenőimről készült írásokat. Ezeket nézegetve-olvasva az emlékezés fátyolos varázsában csak a tisztelet és hála tölti meg a lelkemet. Átgondolom újra meg újra a XX. század vérzivataros magyar történelmét, melynek kapcsán a harag és a büszkeség viaskodik bennem a megválaszolatlan kérdéseim közepette.

Mennyi gyász, könny és fájdalom szántotta mélyre a magyar arcokat e gonosz indulat megvalósítása nyomán! Hány és hány nemzedék sorsát tették tönkre a trianoni gyalázattal, amely a mai napig emésztí a jobb sorsra érdemes nemzet lelkét, és nem tudja lemosni, amit rútul ráнк raktak, a „*bűnös nép, bűnös nemzet*” bélyegét. Még ma is úgy kezelnek bennünket, mintha mi idéztük volna elő Európa és a világ elmúlt századi tragédiáit és szenvedéseit. Pedig „egyetlen nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”, mondta a nagy magyar, Széchenyi István.

Mi nem irtottuk ki az őslakosságot, nem zártuk őket sem rezervátumba, sem koncentrációs táborba. Mi mindenkit befogadtunk, otthont, hazát és védelmet adtunk a rászorulóknak. Évszázadokon át életek millióit áldoztuk fel e földrészért és a Kárpátok övezte drága Honért. Nélkülünk nem lenne az egyetemes keresztény Európa!

Ezért gondolok nagy hálával, tisztelettel és kegyelettel hőseinkre, mártírjainkra, akiknek nagy része idegen föld-

A Brassó-bertalani hős, primor alsócsernátoni Cseh Lajos magyar királyi főhadnagy

ben, méltatlanul elfeledve, jeles és jeltelen sírokban alusz-
szak örök álmukat. Büszke vagyok rájuk, mert életük árán
megtartottak egy országot, megváltották a jövőnket még

ezer évre. Köztük Anyai Nagyapámra, néhai primor alsó-csernátони Cseh Lajos m. kir. honvéd főhadnagyra, aki felmenői példájához hűen, több ezredmagával, székely határőrként védte Erdélyt, a szülőföldet. Ősi háromszéki, nem, azaz lófő székely család fejének, Cseh Péternek, a Haza védelmében tanúsított hősiesség és hűség elismeréseként Bethlen Gábor, Erdélyország nagy fejedelme főnemesi rangot és birtokot adományozott.

Ennek az ősi nemzetségnek a fája hatalmas törzssé tevélyesedett és számos híres tudóst, politikust, katonát és papot adott a Haza javára, annak hűséges rendíthetetlen szolgálatára. Országgyűlési képviselők, főispánok és főjegyzők, tudós református lelkészek sora dolgozott a nemzet sorsának jobbra fordításáért. A Cseh családból 12 derék férfi halt hősi halált a Hazáért.

E fa ágából nőtt ki többek között csernátони Cseh Lajos, Kossuth Lajos titkára, majd országgyűlési képviselő, nagybaconi Nagy Vilmos m. kir. vezérezredes, dálnoki Miklós Béla m. kir. vezérezredes, majd miniszterelnök, dálnoki Veress Lajos m. kir. vezérezredes mint homo régiusz és nagyapám is, akik örökre beírták nevüket a valós magyar történelembe.

A családi hagyományokat követve nagyapámat 1901-ben beírták a Marosvásárhelyi Katonai Főreáliskolába, amelynek elvégzése után 1909-ben hadnaggyá léptették elő és első tiszti beosztásban Brassó helyőrségén kezdte meg katonai szolgálatát.

BRASSÓ, 1916. AUGUSZTUS

Már két éve zajlott a Nagy Háború, amelynek hatása érezhető volt a Dél-Erdély ékkövének is nevezett, közel ezeréves múltú gazdag kereskedőváros mindennapi életében. Nagy nyugtalanság lett úrrá a polgárság körében, hogy Románia, követve az olasz példát, a történelemben nem

Károly király és Falkenheyn német fővezér 1916 őszén a predáli tetőn

először elárulta a Központi Hatalmakkal kötött, úgynevezett Hármas Szövetségét. Az antant álnokul Erdélyt ígérte jutalmul, ha hátba támadja az Osztrák-Magyar Monarchiát. Ennek érdekében Románia 1916 júliusában mozgósítást rendelt el és megkezdte hadseregének felvonulását Erdély irányába.

Mivel az osztrák-magyar haderő fő ereje a szerbiai, az olasz és az orosz hadszíntéren volt lekötve, itthon pedig csupán a mozgósított tartalék haderő állomásozott, a magyar kormány elrendelte az erők egy részének Erdélybe történő átcsoportosítását és Dél-Erdély kiürítését.

Brassó és környékének evakuálásához a MÁV a menetrendszerű járatok mellett, a csapatmozgások miatt, csak korlátozott mértékben tudott szerelvényeket biztosítani. Ezért a menekülni szándékozók a lehetőségeikhez mérten minden eszközt igénybe vettek az ország belsejébe és nyugati felébe való eljutáshoz.

A várt tragédia bekövetkezet, a románok 1916. augusztus 27-én tizenkét irányból 440 ezer fős haderővel rárontottak Erdélyre. A határrendőrséget megölve iszonyatos mészárlásba és rablásba kezdtek Brassó és környékén, különösen a reformátusok lakta székelyföldi falvakban. Rettenetes pánik tört ki, a polgároknak felrémlett az 1848-49-es oláh vérengzés emléke.

A nagyapámat a véderő átszervezésekor kinevezték a 200. honvéd gyalogdandár géppuskás osztag parancsnokává. Jó kiállású, kemény, következetes, igazságos parancsnok, aki igen népszerű volt a legénység körében is. Felettese tisztelték és megbecsülték. Rátermettsége, bátorsága elismerésül már 1914-ben soron és renden kívül főhadnaggyá léptették elő. De nem csak a laktanyában, a városban is népszerű volt – különösen a hölgyek körében – a mindig fess, határozott, szókimondó katonatiszt. Szívesen hívták vendégségbe, születésnap szürookra, igazi társasági lovnagnak tartották.

Gyakori vendége lett Földes Ágoston brassói nagykereskedő házának is, ennek oka pedig a rendkívül csinos Leona volt, aki később a nagyanyám lett. Kevés idő maradt az udvarlásra, mert Brassót augusztus 30-án megszállták a románok, a magyar csapatok Fogarason át, Nagyszeben-től nyugatra, Vízakna-Kiskapus vonaláig vonultak vissza. A Földes család biztonsága érdekében felajánlotta az 50 kilométerre lévő csernátони ősi Cseh kúriába való költözést, amelyet örömmel elfogadtak. Nagyapám a frontra való visszautazáskor egy református imakönyvet kapott szerelmétől, amelyet a zubbonya zsebében hordott mindvégig a csaták nagyüzében.

Az ősz beköszöntött a Székelyföldre is, bronzvörösre

festette az erdők lombjait, a Fogarasi-havasok bércei hósapkát öltöttek, esténként fogas szelek söpörték végig a völgyeket. A csapatoknak kiosztották a csukaszürke posztó ruhát és a prémgalléros zekéket. Rejtett horhosokban és az épületek takarásában őrtüzek gyúltak, amelynek fényénél előkerült az imakönyv, szerelmének leprévelt virágával.

A vereség és a megszállás sokkját eloszlatta, hogy a Mackensen tábornagy vezette hadseregcsoport, amely az egyesült német, osztrák, bolgár, török csapatokból állt, a szeptember 24-én megindított támadással sikeres csapást mért a bolgár határ menti román erőkre és november közepére megszállták Bukarestet. Ennek eredményét kihasználva az újonnan felállított 9. német, osztrák-magyar hadsereg Falkenhayn altábornagy vezetésével ellentámadásba lendült és sikeresen nyomultak előre, majd szeptember 26-28-án bevonultak Nagyszebenbe. A Fogaras-Brassó irányába tervezett támadásnál a 200. honvéd gyalogdandár azt a feladatot kapta, hogy balról kerülje meg a Brassót megszálló 1. román hadsereget, majd vegyen részt a város felszabadításában.

Fogaras visszafoglalását követően október 7-én hajnalban a 200. honvéd gyalogdandár parancsnoka, Farkas dandártábornok a parancsnoki eligazítás végén magához rendelte nagyapámat. „Laji fiam – mert négyszemközt így szólította –, készülj fel, csak a legmegbízhatóbb három legényemmel 7-én éjfélkor elindultok, a legnagyobb csendben fel-

derítitek a Brassóban védekező ellenséget. A kapcsolatot hírvívó útján tartjuk. Egy géppuskát és dupla javadalmazás lőszert vegyetek magatokhoz, felfedések esetén nyissatok tüzet, egy osztag azonnal segítségetekre lesz.”

Eljött a viszonylag csendes este, nagyapám elővette imakönyvét, feltekintett a csillagos égre, a hunyorgó esthajnalcsillag Csernáton felé mutatott, majd fohászkodott a Jó Istenhez szereteteiért, a vállalkozás sikeréért.

Felkészültek és a Fogarast-Brassót összekötő vasúti töltés rejtésében elindultak, amikor jótékony ködfelhő ereszkedett a völgybe. Már hajnalodott, mikor enyhe szellő lendítette meg a ködfátylat és két-háromszáz méter távolságból már kirajzolódtak a tereptárgyak és a magányos házak körvonalai. Brassó-Bertalanánál elérték a vasutat keresztező országutat, bekúsztak az üres vasúti őrházba. Nagyapám kinézett az ablakon, meglepetéssel látta, hogy a védelemre berendezkedett románok jobbszárnyának biztosítását ellátó 1. oláh gyalogezred katonái az országutat szegélyező magas partoldal két oldalán, fegyverüket letámasztva reggeliztek. Az asztalt az ablakhoz tolták, ráállították a géppuskát, és rövid sorozatokkal veretni kezdték hosszában az országutat.

A géppuska kelepelését meghallva Farkas dandártábornok felkiáltott: „Laji fiam bajban van! Honvédek! Rohamra! Előre!” Ellenállást nem észlelve, az országutat elérvén döbbenetes kép tárult eléjük: az út két oldalán mindenütt halottak heverték, jajveszékélés, halálhörgés, artikulátlan ordítózás és fegyvertelenül, fejveszetten menekülő, illetve magukat megadó oláhokat találtak. A megszállók vesztesége 200 halott, 400 sebesült és 1000 hadifogoly.

A meglepő rajtaütés teljes sikerrel járt, az 1. oláh gyalogezred megsemmisült – magyar veszteség nélkül! A 200. honvéd gyalogdandár visszafoglalta Brassót és folytatta a menekülő románok üldözését a Tömösi-hágón keresztül. Erdély újra szabad lett.

Nagyapám tetteért a „Halálra hős hadnagya” kitüntetést kapta. Egész Székelyföld ünnepelte, a haditudósítók dicsőhimnuszokat zengtek róla. A kolozsvári illetőségű újságíró, Szadecky Kardoss Lajos mint haditudósító *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916-17 I-II.* köt. [Bp., Makkai K., é. n.] című könyvében örökítette meg primor alsócsernátoni Cseh Lajos honvéd főhadnagy hőstettét.

Nagyapám első útja a csernátoni református templomba vezetett, ahol családjával és szerelmével együtt hálát adott az Istennek, hogy túlélte a nagy vállalkozást és részt vehetett a szeretett Szülőföld védelmében s az ellenség kiűzésében.

A TÖRTÉNELMI IGAZSÁGTALANSÁG

Az I. világháborúban totális vereséget szenvedett Románia az antanthatalmaktól „jutalmul” megkapta Erdélyországot. A Központi Hatalmak és Románia által aláírt 1918-as bukaresti békét felrúgva, az antant által semmibe vett 1918. november 1-jén életbe lépett padovai fegyverszüneti egyezményben rögzített demarkációs vonalat – francia tábornokok statisztálásával – a vesztes román hadsereg előzőnli Erdélyt. Brassó 1918-as újbóli megszállása ismét szenvedést hozott a székelységnek, a történelmi Cseh családnak is, akik szétszóródtak Európában.

A román bevonulás után nagyapám fejére 1 millió lej vérdíjat tűztek ki. Nem félt, nem menekült és nem bujkált, mert a haditörvényeket betartva, reguláris haderő kötelékében harcolt a hazájáért. Barátai és tisztelői hiába figyelmeztették, ő a körözési plakátokra ráírta, hogy *Láttam, Cseh Lajos m. kir. honvéd főhadnagy!*

Elfogását követően – mert árulók és kollaboránsok akkor is voltak – bezárták a brassói fellegrárba. Leendő apósa, néhai dédnagyapám, Földes Ágoston – kihasználva a korrump román tisztek megvesztegethetőségét – kétmillió korona váltságdíj fejében kiszabadította. Az így megváltott szabadság jegyében leendő családjával együtt Magyaror-

szágra szökhettek a Szülőföldről, amelyért a család annyi vért áldozott.

A konszolidációt követően 1920-ban Budapesten a Magyar Királyi Belügyminisztériumban a m. kir. csendőrség gazdasági osztályán kap beosztást és előléptetik századossá. 1928-tól 1938-ig a kaposvári csendőrkerület gazdasági alosztályát vezeti. 1938-ban kinevezik a m. kir. Belügyminisztérium m. kir. Csendőrség gazdasági osztályvezetőjének és előléptetik őrnaggyá. 1942-ben a gazdasági ügyek helyettes felügyelői beosztásba kerül, egyben előléptetik alezredessé. Példás családi életet él Földes Leonával, erdélyi megmentőjének leányával, akivel 1920-ban Budapesten a református egyház törvényei szerint kötött házasságot, amelyből Klára nevű leánya (anyám) született 1922-ben. Nagyanyám váratlanul, 1939-ben visszaadta lelkét a teremőjének, majd három év egyedüllét után nagyapám 1942-ben feleségül vette D. Bántó Katalint.

A háborút követően 1946-ban internálják, majd 1953-tól 56-ig a Csepeli Vasművekben segédmunkás, 1957-től 1960-ig a Mezőgazdasági Kiállítás területén éjjeliőr. Kitaszítottágában négy unokája adott örömet élete utolsó éveiben. Gyógyíthatatlan betegségét nagy fegyelemmel tűrte, 1961-ben az örök hadak útjára lépett.

Érd, 2014. február 5.

????????????????????????????????